

Už jste si někdy v samoobsluze koupili nějakou indickou lahůdku? Pokud ano, je velmi pravděpodobné, že šlo o výrobek firmy Noon Products, která zásobuje indickými specialitami velké řetězce supermarketů a jejíž roční obrat se pohybuje kolem 90 milionů liber. V roce 2005 ji odkoupil irský gastronomický koncern Kerry Group. Celkovou výši majetku, který se podařilo nashromáždit zakladateli společnosti siru Gulamu Noonovi, odhadl nedělník *Sunday Times* ve svém výročním přehledu nejbohatších Britů z roku 2006 na 65 milionů liber.

Gulam Noon se narodil v indickém Mumbai (dříve Bombaj), kde jeho rodině patřila cukrárna Royal Sweets. Nešlo o rodinu nijak zvlášť zámožnou, ale v podnikání se jim dařilo až do smrti Gulamova otce, který zemřel, když bylo chlapci sedm let. Poté se podnik dostal do potíží, a mladý Gulam proto musel kromě školní docházky vypomáhat i za pultem. Jakmile dostudoval, nastoupil do rodinné firmy na plný úvazek, aby vzápětí od základů změnil její marketingovou strategii, rozšířil sortiment a otevřel první podnikový závod. Jeho ambice se však neomezovaly jen na cukrárnu, k níž se v krátké době přidala celá řada dalších podniků včetně tiskárny či stavební firmy.

Ani úspěch v Indii však Gulamovi nestačil, a tak se rozhodl, že zkusí totéž zopakovat i v Anglii. V londýnské čtvrti Southall otevřel první britskou pobočku Royal Sweets, která zahájila provoz pod dohledem zkušených indických šéfkuchařů. Zanedlouho už

měl řetězec dalších devět poboček ve čtvrtích Londýna a Leicesteru obývaných asijskou komunitou. Dnes má řetězec Royal Sweets již 40 poboček a roční obrat celkem dosahuje devíti milionů liber.

Na úspěch značky Royal Sweets navázaly další Noonovy podnikatelské počiny, jakým bylo i založení společnosti Noon Products v roce 1989. Gulam chtěl s její pomocí vyplnit mezeru na trhu: „Veškeré indické rychlé občerstvení, které supermarketky v té době nabízely, bylo takové nemastné neslané a po pravdě řečeno jen stěží požitelné. Tak jsem se rozhodl s tím něco udělat.“ V okamžiku svého vzniku měl podnik všehovšudy jedenáct zaměstnanců, ale zkrátka už zásoboval pravými indickými pokrmy firmu Birds Eye, která vyrábí mražené potraviny, a brzy i řetězce supermarketů Waitrose a Sainsbury's.

Dnes má firma Noon Products ve své nabídce více než stovku různých pokrmů připravovaných ve třech závodech, které zaměstnávají celkem 1 100 osob a denně vyprodukují na 250 000–300 000 jídel. Sortiment nyní kromě indických specialit zahrnuje i thajskou a mexickou kuchyni. V roce 2002 byl Gulam za své zásluhy o rozvoj gastronomického průmyslu pasován na rytíře. Na otázku, z čeho v životě čerpal největší inspiraci, odpověděl sir Gulam slovy: „Úspěchu jsem dosáhl výhradně zásluhou vlastní píce a učenlivosti. Bez tvrdé dřiny to nikam nedotáhnete – musíte zkrátka usilovně pracovat.“

Jen málokdo z nás může doufat, že jednoho dne bude disponovat jméním srovnatelným

s tím Gulamovým. Jeho životní příběh o tom, jak chudý chlapec ke štěstí přišel, však nastoluje celou řadu zajímavých sociologických otázek. Jde o čistě ojedinělý případ, nebo lze vysledovat i další podobné osudy? Jakou šanci má člověk pocházející z chudých poměrů, že se jednoho dne vypracuje na samý vrchol ekonomického žebříčku? Kolik případů v naší společnosti na každého Gulama Noona lidí, kteří musí pracovat v jeho podnicích, a dožívají tito lidé vůbec svůj „spravedlivý podíl“ z úspěchů jeho firmy? Zamyšlení nad problematikou bohatství a chudoby, k němuž nás inspiroval životní příběh sira Gulama, nás ovšem přivádí i k obecnějším otázkám. Proč v současné společnosti existuje ekonomická nerovnost? Jaké sociální faktory ovlivňují vaše postavení na hospodářském žebříčku společnosti? Jsou ženy v tomto ohledu znevýhodněny? Ovlivňuje nějak škálu vašich životních příležitostí globalizace ekonomiky? Tyto otázky jsou jen jedněmi z mnoha, na něž se sociologie snaží najít odpověď, a právě na ně se v této kapitole hodláme zaměřit.

Výzkum společenských nerovností představuje jeden z nejvýznamnějších oborů sociologie, jelikož přístup k hmotným zdrojům určuje do značné míry celkový ráz našich životů. Tuto kapitolu proto otevřeme krátkou diskusí o tom, co mají sociologové na mysli, když hovoří o stratifikaci a sociálních třídách. Poté si představíme jedny z nejvlivnějších teorií sociálních tříd a pokusy o jejich sociologické vymezení, načež se budeme snažit o důkladnější rozbor sociálních tříd v soudobé západní společnosti. Kapitolu uzavřeme diskusí o sociální mobilitě a letmým zamyšlením nad přetrvávajícím významem sociálních tříd coby faktoru, jenž nám pomáhá porozumět světu kolem nás.

Stratifikační systémy

Sociologie popisuje existující nerovnosti mezi jednotlivci a skupinami jednotlivců tvořícími lidskou společnost s pomocí konceptu **sociální stratifikace**. Většina z nás má stratifikaci (či rozvrstvení) společnosti spojenou

s bohatstvím a majetkem obecně, nicméně o stratifikaci lze hovořit i v souvislosti s dalšími atributy, jako jsou například gender, věk, náboženské vyznání nebo vojenská hodnost.

Každý jednatelce či skupina disponuje odlišným (nerovným) přístupem k požitkům na základě svého postavení v daném stratifikačním schématu. Sociální stratifikaci lze proto nejsnáze definovat jakožto strukturovaný systém nerovností panujících mezi konkrétními skupinami osob. Nejlepší je představit si stratifikaci společnosti podobně jako rozložení jednotlivých geologických vrstev, z nichž se skládá zemský povrch. Každou společnost tvoří hierarchicky uspořádané vrstvy, přičemž ty nejprivilegovanější se nacházejí nahoře a ty nejvíce znevýhodněné naopak dole.

Všechny stratifikované společnosti mají společné tři základní rysy:

1. Konkrétní postavení ve společnosti je přirazováno sociálním kategoriím osob obdařených shodnou charakteristikou bez ohledu na to, zda mezi osobami v dané kategorii existuje vzájemná interakce či identifikace. Ženy například mohou mít odlišné postavení než muži a bohatí zase jiné než chudí. To sice samo o sobě ještě neznamená, že jednatelce spadající do příslušné kategorie nemůže své postavení ve společnosti změnit, ale je zjevné, že daná kategorie existuje i poté, co se z ní dotyčná osoba přesune do jiné kategorie.
2. Životní dráhy a možnosti jednotlivců závisí do značné míry na postavení sociální kategorie, do níž spadají. To, zda jste muž či žena, běloch nebo černoch, z bohaté rodiny nebo z dělnického prostředí, ovlivňuje zásadním způsobem škálu možností, které se vám v životě nabízejí, a to mnohdy stejnou měrou jako faktory typu píce či štěstí (například v loterii).
3. Postavení jednotlivých sociálních kategorií se mění až v poměrně dlouhém časovém období. V industrializovaných společnostech byly například teprve docela nedávno učiněny první kroky směřující ke zrovnoprávnění žen a mužů.

Genderovými nerovnostmi se důkladněji zabýváme v kapitole 14 „Sexualita a gender“.

Jak jsme si již ukázali v kapitole 4, uspořádání společností doznalo v průběhu historických epoch jistých změn. V nejstarších lidských společnostech lovecko-sběračského typu sociální stratifikace prakticky neexistovala – zejména proto, že nebylo k dispozici dost bohatství či jiných zdrojů, o něž by bylo nutné se dělit. S rozvojem zemědělství se však bohatství začalo akumulovat a v důsledku toho se zvýšila i stratifikace společnosti. Sociální stratifikace v zemědělských společnostech se obvykle vyvíjela směrem k pyramidovému uspořádání, kde základnu pomyslné pyramidy tvořil poměrně početný okruh lidí, jenž se směrem vzhůru postupně zužoval. Dnešní industriální a postindustriální společnosti jsou podstatně komplexnější a jejich stratifikace má spíše podobu kapky či slzy, kde nejvíce osob spadá do střední a nižší střední kategorie (tzv. střední třídy), o něco nižší počet osob do dolních kategorií a jen nepočtená hrstka jednotlivců do těch nejvyšších.

MYSLEME KRITICKY

Je namístě předpokládat, že stratifikace je „přirozená“, a tudíž nevyhnutelná? Pokud ne, jak byste vysvětlili přetrvávání stratifikace v lidských společnostech? Mohou stratifikační systémy sehrát nějakou užitečnou funkci ve společnosti jako takové?

Z historického hlediska lze rozlišit čtyři základní typy stratifikace: otrokářství, kastovní systém, stavy a třídy. Existence jednoho typu se však nevylučuje se současnou existencí jiného – otrokářství například existovalo souběžně s třídami jak ve starém Řecku a Římě, tak na americkém Jihu až do občanské války v 60. letech 19. století.

Otrokářství

Otrokářství je extrémním případem nerovnosti, kdy někteří lidé jsou vlastnictvím jiných. Právní rovina otrokářství se přitom v různých otrokářských společnostech mohla zásadně lišit. Někde byli otroci ze zákona zbaveni takřka všech práv – třeba na plantážích v jižních státech USA –, zatímco v jiných společnostech měli podobnou pozici jako třeba služebnictvo. Například ve starověkém řeckém městském státě Athény zastávali někteří otroci i velmi zodpovědné funkce. Byl jim sice odepřen přístup do politické a vojenské sféry, ale jinak směli vykonávat většinu ostatních povolání. Někteří z nich byli dokonce i gramotní a pracovali jako státní úředníci, mnozí také ovládali vybraná řemesla. Přesto však nemohl s podobným štěstím počítat každý otrok a někteří trávili svůj život úmornou dřinou v dolech.

Otroci se proti svému postavení odněpaměti bouřili, za všechny tyto rebelie můžeme uvést například povstání otroků na americkém Jihu před občanskou válkou. Kvůli jejich odporu byly otrokářské společnosti vesměs nestabilní a vysoké produktivity práce v nich bylo možné dosáhnout jen s pomocí neustálého dohledu a brutálních trestů. Společnosti založené na práci otroků se proto nakonec vždy rozpadly, což bylo zčásti způsobeno výše zmíněnými nepokoji a zčásti tím, že ekonomické či jiné faktory mohou obyvatelstvo motivovat k práci podstatně účinněji než přímý nátlak. Otrokářství zkrátka není hospodářsky efektivní. Přibližně od 18. století navíc začalo v Evropě i v Americe přibývat lidí, kteří chápali otrokářství jako morálně nepřijatelné. Dnes je otrokářství ilegální ve všech zemích světa, nicméně v některých regionech přesto přetrvává. Nedávný výzkum prokázal, že stále ještě dochází k únosům a zadržování osob proti jejich vůli. Otroctví – od zotročených pákistánských cihlářů přes sexuální otroky a otrokyně v Thajsku až po domácí otroky v relativně zámožných zemích typu Británie či Francie – přitom zůstává jedním z nejzávažnějších případů porušování lidských práv,

a přestože to není příliš známá skutečnost, jeho četnost poslední dobou spíše narůstá, než klesá (Bales, 1999).

Kastovní systém

Jako **kastovní** označujeme takové uspořádání, kde je sociální postavení jednotlivce dané doživotně. V kastovních systémech tudíž každý jedinec zastává od narození až do smrti v rámci společnosti neměnnou pozici. Sociální status jednotlivce se odvozuje od osobnostních rysů – například od domnělé rasové či národnostní příslušnosti (často stanovené na základě barvy pleti či jiných tělesných charakteristik), náboženského vyznání rodičů či jejich kastovní příslušnosti – vznikajících mimovolně při narození, a tudíž považovaných za neměnné. Do kasty se zkrátka každý člověk narodí a setrvává v ní po zbytek života. Kastovní společnosti jsou v tomto smyslu zvláštním případem třídního systému, v němž je třídní příslušnost stanovena v okamžiku narození (Sharma, 1999). Kastovní uspořádání je typické pro zemědělské společnosti, v nichž se dosud nerozvinula industriální ekonomika kapitalistického typu, jako například Indie nebo Jihoafrická republika před svržením bělošské nadvlády v roce 1992.

Před příchodem novověku existovaly kastovní společnosti ve všech světových regionech. V Evropě se například se Židy často jednalo jako se samostatnou kastou, a proto jim byly nejen vyhrazovány oddělené městské čtvrti, ale navíc jim bylo bráněno ve sňatcích (a v některých případech dokonce i v udržování běžných styků) s nežidovským obyvatelstvem. Výraz „ghetto“ údajně pochází z benátského označení pro „slévárnu“, místo, kde vzniklo jedno z prvních oficiálních židovských ghet v Evropě přičiněním benátské vlády v roce 1516. Význam tohoto

termínu se posléze rozšířil i na části ostatních evropských měst, kde zákon povoloval Židům mít trvalé bydliště. Přeneseně se termín začal používat v souvislosti se severoamerickými městskými čtvrtěmi obývanými příslušníky národnostních menšin, jež svou rasovou a národnostní segregací kastovní společnost v leccems připomínají.

V kastovních společnostech jsou jednotlivci důsledně odrazováni od navazování důvěrných styků s příslušníky ostatních kast. Takzvaná čistota kasty je často zajišťována striktním dodržováním **endogamie** neboli zákonem či obyčejem předepsaných sňatků výhradně v rámci jedné a téže sociální skupiny.

Kastovní systém v Indii a Jihoafrické republice

Skrovná hrstka dosud přežívajících kastovních společností je nyní vystavena silnému globalizačnímu tlaku. Indický kastovní systém je například výrazem hinduistických náboženských představ a existuje již déle než 2000 let. Hinduistická věrouka rozlišuje čtyři hlavní kasty spojené s konkrétními typy povolání.¹ Těmito čtyřmi kastami jsou nejvýše postavení *bráhmani* (učenci a duchovní vůdci), *kšatrijové* (vojáci a vládci), *vaišjové* (rolníci a kupci) a *šúdrové* (dělníci a řemeslníci). Pod těmito čtyřmi kastami se pak nacházejí tzv. nedotýkatelní² neboli *dalité* („podrobení“), jimž – jak již samotný název napovídá – je třeba se za každou cenu vyhnout. Nedotýkatelným je souzeno vykonávat ty nejhorší práce, jako je například likvidace lidského odpadu, a často jsou též nuceni uchylovat se k žebrotě či k hledání jídla na smetištích. V tradičních indických regionech někteří příslušníci vyšších kast dodnes považují tělesný kontakt s dalitými za natolik nežádoucí, že i pouhý dotyk je podle nich třeba zažehnat

¹ Pojem kasta ve smyslu čtyř základních stavů společnosti není přesný. Kasta je rodově profesní jednotka a v indické společnosti jsou jich tisíce. Čtyři hlavní skupiny společnosti popsané v textu se označují výrazem *varna* (barva). Systém *varn* a *kast* v Indii splynul v tom smyslu, že jednotlivé kasty se zpravidla přiřazují k některé z *varn*. Termín *varna* se s kastou mimo odbornou indologickou literaturu často zaměňuje. Ústava Indické republiky zakazuje diskriminaci na jakémkoli základě, včetně diskriminace kastovní, pozn. red.

² V české indologii se již nějakou dobu upřednostňuje termín „nedotýkatelní“ oproti dříve běžnému „nedotknutelní“. Ten totiž implikuje spíše vyšší pozici, zatímco v případě *dalitů* se jedná o situaci sociálního vyloučení, pozn. red.

očistným rituálem. Diskriminace na základě kastovní příslušnosti byla sice v Indii postavena mimo zákon v roce 1949, nicméně některé aspekty kastovního systému tu v nezměněné míře přetrvávají dodnes, a to zejména ve venkovských oblastech.

Jelikož však moderní kapitalistická ekonomika svádí v Indii dohromady příslušníky různých kast, ať už v prostorách společného pracoviště, letadla či restaurace, je stále těžší udržovat ony rigidní hranice, jež jsou základem kastovního uspořádání. Lze tedy předpokládat, že čím více bude Indie vystavena působení globalizace, tím slabší bude pozice kastovního systému.³

Jihoafrický kastovní systém zvaný **apartheid** do svého zrušení v roce 1992 striktně odděloval bělošské obyvatelstvo od černých Afričanů, Indů, „barevných“ (míšenců) a Asijců. V tomto případě byla kastovní příslušnost odvozována čistě od rasy. Běloši, kteří tvořili pouhých 15 % z celkového počtu obyvatel, disponovali prakticky veškerým bohatstvím, vlastnili většinu využitelné půdy, řídili nejvýznamnější podniky i průmyslové obory a měli také monopol na politickou moc, jelikož černochům bylo odepřeno volební právo. Černoši – kteří tvořili tři čtvrtiny populace – byli segregováni v chudinských *bantustanech* (uměle vytvářených státech), z nichž směli vycházet pouze za účelem práce pro bělošskou menšinu.

Apartheid, masová diskriminace a útisk vyhrotily konflikt mezi bělošskou menšinou a černoško-míšenecko-asijskou většinou do nevídaných rozměrů. Několik desetiletí trvající boj proti apartheidu, jenž často přerůstal v násilné střety, nakonec vyvrcholil vítězně v 90. letech 20. století. Nejvlivnější černošské organizaci nesoucí název Africký národní kongres se podařilo dosáhnout hospodářsky zničujícího globálního bojkotu jihoafrického zboží, jenž přinutil bělošské vedení Jihoafrické republiky zrušit apartheid na základě referenda skutečněného mezi jihoafrickými bělochy v roce 1992. V roce 1994 pak ve vůbec prvních multitrasových volbách v dějinách Jihoafrické re-

publiky získala většinu hlasů černošská většina a prezidentem byl zvolen Nelson Mandela – černošský předák Afrického národního kongresu, jehož bělošská vláda věznila celkem 27 let.

Stavy

Stavy byly nedílnou součástí evropského feudálního uspořádání, ale lze je najít i v mnoha jiných tradičních civilizacích. Feudální stavy tvořily vícevrstvé uspořádání, v němž měla každá vrstva určitá práva a povinnosti vůči ostatním, přičemž některé z těchto rozdílů byly zakotveny i v zákoně. V Evropě představovala nejvyšší stav *aristokracie* a nižší šlechta. Dalším stavem bylo *duchovenstvo*, které sice mělo nižší postavení, zato se těšilo celé řadě specifických výsad. Takzvaný třetí stav pak tvořil *prostý lid* – nevolníci, svobodní rolníci, kupci a řemeslníci. Na rozdíl od kastovního uspořádání byly v tomto systému do jisté míry tolerovány mezistavovské sňatky a mezistavovská mobilita. Prostý člověk mohl být například za mimořádné služby panovníkovi odměněn povýšením do šlechtického stavu, zatímco kupci si mohli šlechtický titul v některých případech i zakoupit. Zbytky stavovského uspořádání dodnes přetrvávají v Británii ve formě dědičných šlechtických titulů (ačkoli od roku 1999 už párové nemají automatický nárok na členství ve Sněmovně lordů) a úředních rytířských titulů propůjčovaných významným podnikatelům, úředníkům a dalším osobám za prokázané služby státu.

Stavovské uspořádání v minulosti obvykle vznikalo ve společnostech, kde existovala tradiční šlechta zakládající své postavení na urozeném původu. Ve feudálním zřízení, jako bylo například to, jež se vyvinulo ve středověké Evropě, byly stavy úzce provázány s komunitami tvořícími jednotlivá panství, a představovaly tudíž spíše lokální než celostátní stratifikační systém. V centralizovanějších říších tradičního typu, jako byly například Čína nebo Japonsko, měly stavy výrazněji národní ráz. V některých případech

³ Od roku 1950 se rozšiřují afirmativní opatření, například kvóty, která mají postupně vyrovnat zastoupení dalitů a nejnižších kast ve společnostech, pozn. red.

byly rozdíly mezi stavy ospravedlňovány náboženskými důvody, i když jen výjimečně tak striktními, jako byly ty, jež tvořily základ hinduistického kastovního systému.

Třídy

Třídní uspořádání se od otrokářského, kastovního či stavovského v mnohém liší. Třidu si můžeme definovat jako početné seskupení osob disponujících společnými ekonomickými zdroji, jež do značné míry ovlivňují, jaký typ životního stylu mohou příslušníci dané třídy vést. Základem třídních rozdílů je tedy vlastnictví majetku a povolání. Od dřívějších stratifikačních typů se třídy liší ve čtyřech hlavních ohledech:

1. *Třídní systém má proměnlivý ráz.* Na rozdíl od ostatních typů sociálních vrstev nejsou třídy zakotveny v právním ani náboženském řádu a hranice mezi nimi nejsou přesně vymezené. Vzájemné sňatky mezi příslušníky rozdílných tříd tudíž nepodléhají žádnému formálnímu omezení.
2. *Třídní příslušnost je zčásti plodem vlastního úsilí.* Na rozdíl od ostatních typů stratifikace nevzniká třídní příslušnost čistě jen narozením a sociální mobilita – přechod z jedné třídy do druhé – je v tomto uspořádání běžnější než u ostatních typů.
3. *Třída je definována v první řadě ekonomicky.* Existence tříd vychází z ekonomických rozdílů mezi jednotlivými skupinami obyvatel neboli z nerovného přístupu ke hmotným zdrojům. V jiných typech stratifikace hrají důležitější roli neekonomické faktory (v bývalém jihoafrickém kastovním systému to například byla rasová příslušnost).
4. *Třídní systémy mají masový a neosobní ráz.* V jiných typech stratifikace jsou nerovnosti vyjádřeny v první řadě formou osobních závazků či povinností – například mezi otrokem a jeho pánem či mezi příslušníkem vyšší kasty a příslušníkem kasty podřízené. Třídní systémy však fungují převážně na základě masových neosobních vztahů. Jednou ze základních forem třídních rozdílů je třeba nerovnost v otázce platu a pracovních podmínek.

Ustoupí kastovní systém třídnímu uspořádání?

V současnosti již lze najít důkazy toho, že globalizace zřejmě uspiší rozpad právně zakotvených forem kastovního uspořádání v celosvětovém měřítku. V industrializovaných kapitalistických společnostech už většinu oficiálních kastovních systémů vystřídal třídní rozvrstvení; nejvýmluvnějším příkladem z nedávné minulosti je výše zmíněná Jihoafrická republika (Berger, 1986). Moderní průmyslová výroba vyžaduje, aby lidé měli možnost volně se pohybovat, vykonávat takovou práci, k níž mají nejlepší předpoklady, a často střídat zaměstnání v reakci na aktuální ekonomické poměry. Rigidní pravidla kastovních systémů však tuto nezbytnou svobodu omezují. Ve světě, jenž se vyvíjí směrem k jednotnému hospodářskému celku, jsou navíc kastovní vztahy vystaveny stále intenzivnějším ekonomickým tlakům. Přesto však jisté aspekty kastovního uspořádání přetrvávají i v postindustriálních společnostech. Někteří asijsí přistěhovalci v západních zemích například dodnes organizují sňatky svých dětí s ohledem na kastovní pravidla.

V další části této kapitoly si představíme sociologické teorie, jež se pokoušejí vysvětlit přetrvávání sociální stratifikace v lidské společnosti. Většina sociologických výzkumů zabývajících se touto otázkou je však zásadním způsobem ovlivněna třídním uspořádáním novodobé společnosti a tuto skutečnost odráží i diskuse shrnutá na následujících stránkách.

MYSLEME KRITICKY

Našli byste v různých světových regionech důkazy toho, že sociální třídy se s postupem času stanou dominantní formou stratifikace ve všech zemích světa? Vzhledem k tomu, co víme o ostatních typech stratifikace, řekli byste, že půjde o změnu k lepšímu, či naopak k horšímu?

Teorie sociální stratifikace a tříd

Základem většiny sociologických analýz sociální stratifikace a tříd jsou teorie rozpracované Karlem Marxem a Maxem Weberem.

Představitelé marxistické tradice rozvíjejí myšlenky formulované Karlem Marxem, jiní zase navazují na Weberovy koncepty. Proto než se pustíme do novějších neomarxistických teorií amerického sociologa Erika Oli-
na Wrighta, obeznámíme se nejprve s Marxovými a Weberovými názory.

Stručný přehled základních Marxových i Weberových myšlenek a teoretických východisek najdete v kapitole 1 „Co je to sociologie?“.

Karl Marx a jeho teorie třídního boje

Většina Marxových prací se zabývala stratifikací obecně a sociálními třídami zvláště, a je tudíž zarážející, že sám Marx systematickou analýzu konceptu třídy opominul. Ostatně i rukopis, na němž Marx pracoval v okamžiku své smrti (a který byl později vydán jako součást jeho životního díla *Kapitál*), končí pasáží, kde si autor klade otázku: „Co je to vlastně třída?“ Marxův koncept třídy je proto třeba rekonstruovat z celého jeho díla. A jelikož rozličné pasáže, v nichž se Marx třídami zabývá, si místy vzájemně protirečí, vedou se mezi odborníky dodnes vleklé spory o tom, „co měl Marx vlastně na mysli“. Jeho hlavní myšlenky jsou nicméně vcelku zjevné a zde se jimi podrobněji zabýváme v oddíle „Klasická studie 11.1“.

Max Weber: třída, status a strana

Weberův přístup ke stratifikaci vycházel z Marxovy analýzy, kterou však Weber poněkud upravil a rozvinul. Podobně jako Marx i Weber vnímal společnost jako útvar, pro nějž je typický boj o moc a zdroje. Tam, kde Marx viděl v jádru věci polarizované třídní

vztahy a ekonomické problémy, však Weber rozvinul komplexnější vícerozměrný pohled na společnost. Sociální stratifikace u Webera není jen čistě otázkou třídy, ale kromě ní ji ovlivňují ještě dva další aspekty: **status** a **strana**. Tyto vzájemně se překrývající stratifikační prvky vytvářejí nepřeborné množství různých společenských postavení, jež ostře kontrastují s Marxovým rigidnějším bipolárním modelem.

Přestože se Weber ztotožnil s Marxovým náhledem, v němž je třída výsledkem objektivně daných ekonomických podmínek, na utváření tříd se podle něj podílí mnohem širší škála ekonomických faktorů, než jakou uznává Marx. Ve Weberově pojetí vznikají třídní rozdíly nejen v důsledku přístupu k výrobním prostředkům či naopak jeho absence, ale i vinou hospodářských rozdílů, jež s majetkem přímo nesouvisí. Mezi tyto zdroje patří zejména dovednosti a praxe, případně kvalifikace, jež ovlivňují, jaký typ práce je jednotlivce schopen zastávat. Weber byl toho názoru, že *tržní pozice* osoby výrazně ovlivňuje celkový ráz jejího života. Lidé vykonávající vedoucí funkce či vysoce kvalifikovanou práci například vydělávají víc a mívají k dispozici i příjemnější pracovní podmínky než třeba tovární dělníci. Díky své kvalifikaci, která může mít podobu akademických titulů, diplomů nebo získaných dovedností, jsou na trhu práce „žádanější“ než osoby, jež tuto kvalifikaci postrádají. Na nižší úrovni pak vyučení řemeslníci mohou dostávat vyšší mzdu než nekvalifikovaní nebo jen částečně kvalifikovaní pracovníci.

Status ve Weberově teorii odkazuje k rozdílům mezi sociálními skupinami na základě toho, jakou prestiž či význam jim přikládají ostatní. V tradičních společnostech se status často odvíjel od obeznámenosti s dotýcnou osobou nabyté v průběhu let opakovanými vzájemnými interakcemi v rozličných kontextech. S postupným zesložitováním společnosti však přestalo být možné, aby se status přiděloval vždy jen tímto způsobem. Místo toho se podle Webera status nyní vyjadřuje prostřednictvím zvoleného *životního stylu*. Jsou to právě ukazatele a symboly

Klasická studie 11.1

Karl Marx a teorie třídního boje

Výzkumný problém

Industrializace, která proběhla v Evropě v 19. století, změnila evropské společnosti podle mínění mnohých k lepšímu. Zároveň však vedla i k protestům a ke vzniku revolučních hnutí. Proč se dělníci bránili industrializaci? K dělnickým stávkám a militantním projevům nespokojenosti docházelo nepřetržitě i s dalším rozvojem průmyslové společnosti ve 20. století. Proč však dělníci nadále protestovali, když společnost neustále bohatla? Karl Marx (1818–1883) zasvětil větší část svého dospělého života zkoumání novověké třídní společnosti ve snaze pochopit její fungování. Hlavním poznatkem, k němuž při svém studiu došel, byla teze, že průmyslová společnost vyrůstá z ekonomických vztahů kapitalistického typu. Marx však nebyl jen nestranný akademický pozorovatel, ale také jedna z klíčových postav komunistických politických debat a bojovník za práva dělníků. Pro Marxe byl průmyslový kapitalismus navzdory všem svým pokrokovým rysům něčím, co vyrůstá z vykořisťovatelského uspořádání třídních vztahů, jež utlačuje naprostou většinu pracujících.

Marxovo vysvětlení

Pro Marxe je sociální třída skupinou osob disponujících totožným vztahem k výrobním prostředkům – tedy k prostředkům, jimiž si vydělávají na živobytí. Před rozkvětem novověkého průmyslu byly hlavními výrobními prostředky půda a náčiní užívané k pěstování zemědělských plodin či chovu hospodářských zvířat. V předprůmyslových společnostech tudíž byly hlavními společenskými třídami třída pozemkových vlastníků (vyšší a nižší šlechta nebo otrokáři) a třída osob, jež se aktivně podílely na obdělávání půdy (nevolníci, otroci a svobodní rolníci). V moderní průmyslové společnosti však prvořadý význam dostaly továrny, kanceláře, stroje a kapitál neboli prostředky nutné k jejich nákupu. Hlavními třídami se proto stali ti, kdo disponují těmito novými výrobními prostředky –

průmyslníci neboli kapitalisté – a ti, kteří si vydělávají na živobytí tím, že kapitalistům prodávají svou práci – tzv. pracující lid neboli **proletariát**, abychom použili poněkud zastaralý termín, jemuž Marx občas dával přednost.

Podle Marxe je vztah mezi společenskými třídami vztahem vykořisťovatelským. Ve feudálních společnostech mívalo toto vykořisťování nejčastěji podobu přímého odvodu rolnických výpěstků do vlastnictví šlechty. Nevolníci byli povinni buď odvádět jistý díl vypěstovaných plodin svému pánu-šlechtici, nebo po stanovený počet dní v měsíci pracovat na panských polích, kde pěstovali plodiny pro potřebu svého lenního pána a jeho družiny. V novověkých kapitalistických společnostech dostalo vykořisťování méně zjevnou podobu a Marx věnoval značné úsilí snaze o její objasnění. Marxova úvaha zněla, že dělníci v průběhu každého pracovního dne vyprodukují víc prostředků, než kolik jejich zaměstnavatelé potřebují na jejich mzdy. Tato přidaná hodnota je zdrojem zisku, který pak mohou kapitalisté dále využívat. Skupina dělníků v textilce může například vyrobit 100 obleků denně. Prodejem 75 % vyrobeného zboží pokryje výrobce jejich platy i náklady na provoz továrny a na přístrojové vybavení. Příjem z prodeje zbývajících čtvrtiny obleků pak představuje jeho zisk.

Marx byl do hloubi duše otřesen společenskými nerovnostmi, jež kapitalistické uspořádání plodí. Přestože dříve žila šlechta v blahobytu, o jakém se rolníkům nemohlo ani snít, všechny agrární společnosti byly relativně chudé, a i kdyby žádná šlechta neexistovala, nežilo by se obyčejným lidem o mnoho lépe. Rozvoj moderního průmyslu sice umožnil vytvoření bohatství, jaké se s dřívějšími historickými epochami nedá srovnávat, ovšem dělníci měli k tomuto plodu své práce jen velmi omezený přístup. Proto zůstávali stále vesměs chudí, zatímco bohatství

kapitalisté – a ti, kteří si
tím, že kapitalistům
– tzv. pracující lid
bychom použili poněkud
nuž Marx občas dával

tah mezi společenskými
kořistovatelským. Ve
stech mívalo toto
stějí podobu přímého
rýpěstků do vlastnictví
yli povinni buď odvádět
ých plodin svému
o po stanovený počet
at na panských polích,
y pro potřebu svého
družiny. V novověkých
lečnostech dostalo

zjevnou podobu a Marx
í snaze o její objasnění.
la, že dělnici v průběhu
o dne vyprodukují víc
k jejich zaměstnavatelé
nzdy. Tato přidaná
zisku, který pak mohou
žít. Skupina dělníků
říklad vyrobit 100 obleků
% vyrobeného zboží
ich platy i náklady na
a přístrojové vybavení.
ývající čtvrtiny obleků
o zisk.

bi duše otřesen
ovnostmi, jež
řadání plodů. Přestože
blahobytu, o jakém
lo ani snít, všechny
byly relativně chudé,
chta neexistovala, nežilo
dem o mnoho lépe.
průmyslu sice umožnil
í, jaké se s dřívějšími
ami nedá srovnávat.
k tomuto plodu své práce
přístup. Proto zůstávali
i, zatímco bohatství

se hromadilo ve vlastnictví majetných
tříd. Pro tento proces, kdy dělnická třída
vzhledem ke kapitalistické třídě neustále
chudne, zavedl Marx označení **pauperizace**.
Přestože v absolutní perspektivě mohou
dělnici rovněž bohatnout, mezera mezi nimi
a kapitalistickou třídou se průběžně zvětšuje.

Tyto nerovnosti mezi kapitalisty
a dělnickou třídou nebyly však jen čisté
ekonomického rázu. Marx si povšiml,
že rozvoj moderních továren spolu
s mechanizací výroby často vede k tomu,
že se práce stává mimořádně ubíjející
a nudnou. Manuální práce, která je zdrojem
našeho bohatství, je zhusta fyzicky náročná
a duševně nezáživná – jak si můžeme
ukázat třeba na příkladu továrního dělníka,
jehož práce sestává z rutinních úkonů
opakovaných dennodenně v neměnném
prostředí.

Kritika

O Marxových myšlenkách se
v sociologických kruzích debatuje prakticky
bez ustání už dobrých 150 let a v rámci
této knihy rozhodně nemůžeme výsledkům
této diskuse učinit zadost. Můžeme však
alespoň vyzdvihnout několik hlavních
motivů, které se v kritice marxismu nejčastěji
objevují. Například Marxova charakteristika
kapitalistické společnosti jakožto útvaru
rozděleného na „dva hlavní tábory“ – majitele
a dělníky – byla kritizována coby příliš
zjednodušující. I v rámci dělnické třídy lze
totiž vysledovat rozdíly mezi kvalifikovanými
a nekvalifikovanými pracovníky, jež brání
jednoznačné formulaci společného třídního
zájmu. Tyto rozdíly přitom nadále přetrvávají
a dostávají stále složitější ráz, přičemž
vzájemnou konkurenci a konflikty vyostřují
v řadách dělnictva i další faktory, jako je
třeba genderová či národnostní příslušnost,
což má – podle kritiků – za následek, že
sjednocení dělnické třídy za účelem dosažení
společného cíle je krajně nepravděpodobné.

Ani Marxem předpovídaná komunistická
revoluce, kterou v rozvinutých společnostech
měla iniciovat třída průmyslových dělníků,

se dosud neuskutečnila, což zpochybňuje
i jeho analýzu dynamiky kapitalismu.

Někteří současní marxisté nadále chápou
kapitalismus jako systém odsouzený
k zániku, jenž se v budoucnosti sám od
sebe zhroutí, ale kritici (mezi nimiž jsou
i bývalí marxisté) pro tuto tezi jen těžko
hledají ospravedlnění. Ve skutečnosti se
naprostá většina dělnické třídy vyvíjí v třídu
zámožných vlastníků nemovitosti, kteří
mají na udržení kapitalistického systému
podstatně větší zájem, než tomu bylo dříve.

Mnozí z dnešních Marxových kritiků také
poukazují na to, že ačkoli v Marxově pojetí
pramení třídní uvědomění z narůstajícího
množství společných zkušeností dělnictva,
z dosavadních zjištění vyplývá, že jednotlivci
se se svým třídním postavením identifikují
čím dál méně. Sociální identita jednotlivce
má totiž více zdrojů a třídní identifikace
není pro mnoho lidí právě tou nejdůležitější.
Bez rozvinutého třídního uvědomění přitom
nemůže proběhnout sjednocení za účelem
prosazení společného zájmu, a tudíž ani
ona komunistická revoluce. I zde tedy
kritici spatřují rozpor mezi dlouhodobými
sociálními trendy a Marxovými teoretickými
předpověďmi.

Význam pro současnost

Marx ovlivnil podobu našeho světa skutečně
neběvalou měrou, a přestože se jeho hlavní
předpovědi nevyplnily, jeho průkopnická
analýza kapitalismu dodnes tvoří základ
našeho porozumění globalizačním procesům.
Mohli bychom dokonce prohlásit, že právě
masový příklon sociálních věd k rapidní
globalizaci by mohl marxistickým studiím
dodat nový impuls, zejména co se týče
nedávného rozkvětu světového anti-
kapitalistického a antiglobalizačního hnutí.

Antiglobalizačními hnutími se
podrobněji zabýváme v kapitole 22
„Politika, státní správa a sociální hnutí“.

statusu – jakými jsou například příbytek, oděv, styl řeči či povolání –, jež pomáhají utvářet povědomí o sociálním postavení jednotlivce v očích ostatních. Lidé sdílející tentýž status pak tvoří komunitu provázanou pocitem společné identity.

Zatímco Marx byl toho názoru, že rozdíly ve statusu jsou výsledkem třídního rozdělení společnosti, Weber tvrdí, že status se často liší i bez ohledu na třídní rozvrstvení. Vlastnictví majetku například obvykle status zvyšuje, nicméně z tohoto pravidla existuje celá řada výjimek. Jako příklad můžeme uvést třeba „šlechtickou chudobu“. V Británii se osoby ze šlechtických rodů těší značné sociální vážnosti i v případě, že o svůj majetek již dávno přišly. Na „novopečené zbohatlíky“ naopak renomovaní bohatí lidé často pohlížejí s notnou dávkou despektu.

Weber poukazuje na to, že v novověké společnosti je významným aspektem *moci* zakládání stran a že stranická příslušnost může ovlivňovat stratifikaci i nezávisle na třídě a statusu. Strana je definovaná jako skupina jednotlivců, kteří se rozhodli spolupracovat na základě společných zkušeností, cílů či zájmů. Strany často organizovaně usilují o dosažení konkrétního cíle, který je v zájmu jejich členů. Marx vysvětloval rozdíly ve statusu i zakládání stran čistě ve vztahu k třídě. Podle Webera nelze ani jeden z těchto jevů zredukovat na třídní rozdíly, přestože právě ony je do jisté míry ovlivňují; tytéž jevy však zároveň mohou ovlivňovat ekonomické poměry jednotlivců i skupin, čímž ovlivňují i samotné třídní uspořádání. Strany představují vyjádření zájmů přesahujících třídní rozdíly a mohou být založené například na náboženském vyznání či národnostních ideálech. Marxista by se například pokoušel vysvětlit konflikt mezi severoirskými katolíky a protestanty třídními rozdíly, jelikož mezi katolíky je více dělníků než mezi protestanty. Stoupenec Weberova pojetí by zase tvrdil, že takové vysvětlení postrádá hloubku, jelikož mnozí protestanti rovněž pocházejí z dělnického prostředí. Stranická příslušnost tudíž kromě třídních rozdílů bere v potaz i rozdíly náboženské.

Weberovy práce o stratifikaci jsou důležité, protože ukazují, že kromě třídní příslušnosti jsou životy lidí výrazně ovlivňovány i dalšími dimenzemi sociálního rozvrstvení. Zatímco pro Marxe byla klíčovým kritériem rozdělení společnosti třídní příslušnost, Weber vyzdvihl komplexní působení třídy, statusu a stranické příslušnosti coby rozdílných aspektů sociální stratifikace, čímž postavil empirický výzkum stratifikace na mnohem flexibilnější základ.

Sociální třída v pojetí Erika Olina Wrighta

Americký sociolog Erik Olin Wright rozpracoval vlivnou teorii tříd, která v sobě spojuje prvky marxistického i weberovského přístupu (Wright, 1978, 1985, 1997). Podle Wrighta lze v novověké kapitalistické výrobě rozlišit tři rozměry *disponování ekonomickými zdroji*, podle nichž můžeme definovat i hlavní sociální třídy:

- disponování investicemi a peněžním kapitálem,
- disponování hmotnými výrobními prostředky (pozemky nebo továrnami a kanceláři),
- disponování námezdní prací.

Do třídy kapitalistů patří ti, kdo v rámci výrobního systému disponují všemi výše uvedenými rozměry hospodářských zdrojů, zatímco příslušníci dělnické třídy nedisponují ani jedním z nich. Mezi těmito hlavními třídami se však ještě nacházejí skupiny, jejichž pozice je podstatně nejednoznačnější, a sice výše zmínění manažeři a administrativní pracovníci. Ti ve Wrightově pojetí zastávají tzv. *neslučitelné třídní pozice*, jelikož jsou schopni ovlivňovat některé aspekty výroby, zatímco k jiným je jim přístup odepřen. Administrativní pracovníci a specialisté například musí nabízet svou práci zaměstnavatelům stejně jako manuální pracovníci, pokud si chtějí vydělat na živobytí. Zároveň však disponují větší mírou kontroly nad svým pracovním prostředím než většina

dělníků. Wright označuje třídní pozici těchto pracovníků za „neslučitelnou“, jelikož nejde ani o kapitalisty, ani o manuálně pracující, ale přitom s oběma těmito kategoriemi sdílejí jisté konkrétní rysy.

Do kategorie osob, jež jsou nuceny nabízet svou práci, protože jim je odepřen přístup k výrobním prostředkům, spadá poměrně velká část populace – podle Wrighta 85–90 % (1997). I mezi příslušníky této populace však panuje značná diverzita, jelikož sem spadají všichni od klasických manuálně pracujících až po administrativní profese. Ve snaze rozlišit třídní pozice v rámci tak obsáhlé populace proto Wright zohledňuje dva další faktory – vztah k autoritě a nabyté dovednosti či odbornosti. Podle Wrighta totiž mnozí středostavovští pracovníci, jako jsou například manažeři či řídící pracovníci, požívají privilegovanější vztah k autoritě než dělníci. Právě s jejich pomocí kapitalisté uplatňují svou moc nad dělnickou třídou – například tím, že jim svěřují dohled nad vykonáváním pracovních povinností zaměstnanců nebo inspekcemi a prověrkami personálu – a jejich „loajalitu“ odměňují vyšším platem či pravidelným kariérním postupem. I tito pracovníci však zůstávají pod nadvládou svých kapitalistických vlastníků. Jinými slovy, jsou zároveň vykořisťovateli i vykořisťovanými.

Druhým faktorem užívaným při diferenciaci třídního postavení v rámci střední třídy jsou nabyté dovednosti a odbornosti. Podle Wrighta mohou středostavovští zaměstnanci disponující dovednostmi, po nichž je na trhu práce poptávka, uplatňovat v kapitalistickém systému specifický typ moci. Pokud se osob s jejich kvalifikací nedostává, mohou za ni získat vyšší mzdu. Tento jev nejlépe ilustrují lukrativní pracovní místa, která se nabízejí specialistům na informační technologie v právě vznikající znalostní ekonomice. Wright navíc tvrdí, že nad zaměstnanci disponujícími zvláštními vědomostmi a dovednostmi se hůře uplatňuje nadvláda a dohled, a zaměstnavatelé si proto musí jejich loajalitu a spolupráci zajišťovat adekvátními formami odměny.

MYSLEME KRITICKY

Jsou Marxova a Weberova teorie společenských tříd v rozporu, nebo se naopak navzájem doplňují? Odpovězte co nejpodrobněji. Čím obohacuje naše porozumění třídním vztahům Wrightova představa „neslučitelných třídních pozic“?

Jak změřit třídu

Vazbu mezi třídním postavením a ostatními dimenzemi sociálního života, jakými jsou například voličské preference, dosažené vzdělání či tělesné zdraví, zkoumají teoretické i empirické studie. Viděli jsme však, že už samotný koncept třídy není ani zdaleka jednoznačný. Jak v akademických kruzích, tak v běžné praxi je termín „třída“ chápán v celé řadě různých významů. Jak si tedy sociologické bádání počíná při měření tak nejasně definovaného konceptu v rámci empirického výzkumu?

V okamžiku, kdy je abstraktní koncept typu sociální třídy transformován pro účely výzkumu do měřitelné proměnné veličiny, hovoříme o jeho *operacionalizaci*. To znamená, že daný koncept je definován dost jasně a konkrétně na to, aby jej bylo možné podrobit empirickému výzkumu. Sociologie operacionalizuje třídu s pomocí nejrůznějších schémat, jimiž se snaží zmapovat třídní strukturu společnosti. Tato schémata nám skýtají teoretický rámec, v němž lze jednotlivce rozdělit do příslušných třídních kategorií.

Většina třídních schémat má společné to, že vychází ze struktury typů povolání. V sociologickém chápání se třídní rozdělení v zásadě kryje s hmotnými a sociálními nerovnostmi plynoucími z rozdílných typů pracovního uplatnění. Pro rozvoj kapitalismu a průmyslové společnosti je typická stále se zvyšující dělba práce i čím dál složitější struktura povolání. Přestože už to dávno neplatí v takové míře jako dříve, povolání nadále zůstává jedním

z klíčových faktorů určujících sociální postavení jednotlivce, škálu jeho životních příležitostí i úroveň hmotného zabezpečení. Sociální badatelé často využívají povolání jako indikátor sociální třídy na základě poznatku, že jednotlivci vykonávající totožné povolání se zpravidla těší shodné míře sociálních výhod či nevýhod, jejich životní styl je obdobný a v životě se jim nabízejí podobné příležitosti.

Třídní schémata vycházející ze struktury povolání mohou nabývat **nejrůznějších** podob. Některá jsou převážně **popisná** a odrážejí **uspořádání** pracovní-třídní struktury společnosti, aniž by brala v potaz vztahy mezi jednotlivými sociálními třídami. Tento typ modelů upřednostňují badatelé, pro něž stratifikace představuje neproblematickou záležitost a nedílnou součást přirozeného sociálního řádu, například představitelé funkcionalistické tradice.

Funkcionalismus jsme si přiblížili v kapitole 1 „Co je to sociologie?“ a v kapitole 3 „Teorie a perspektivy v sociologii“.

Jiná schémata jsou teoreticky poučenější – často vycházejí z Marxových či Weberových myšlenek – a zaměřují se především na vysvětlení vztahů mezi jednotlivými společenskými třídami. Těmto „relačním“ třídním schématům dávají přednost sociologové zkoumající rozdělení společnosti a napětí mezi jednotlivými **segmenty** s pomocí konfliktních **paradigmat**. Příkladem relačního třídního schématu je i výše popsaná třídní teorie Erika Olina Wrighta, která se snaží popsat proces třídního vykořisťování z marxistické perspektivy. Dobrou ukázkou relačního schématu původně založeného na weberovském pojetí třídy zase představuje významné dílo Johna Goldthorpea (viz „Klasická studie 11.2“).

Zhodnocení Goldthorpeova třídního schématu

Jak již možná víte z rubriky „Klasická studie 11.2“, Goldthorpeovo třídní schéma dochází v empirickém výzkumu častého uplatnění. Užitečné je zejména při objasňování třídních nerovností, jako jsou například nerovnosti panující v oblasti zdraví a vzdělání, nebo při popisu třídních aspektů voličských preferencí, politických názorů a sociálního postoje obecně. Na tomto místě bychom však rozhodně měli poukázat i na jistá důležitá omezení schémat tohoto typu, kvůli nimž bychom s nimi měli nakládat velmi uvážlivě.

Třídní schémata vycházející ze struktury povolání lze jen těžko aplikovat na osoby *ekonomicky nečinné*, jakými jsou například nezaměstnaní, studenti, důchodci či děti. Nezaměstnaní a penzionovaní jedinci bývají často klasifikováni podle svých předchozích pracovních aktivit, což však bývá problematické u dlouhodobě nezaměstnaných či osob se sporadickou pracovní minulostí. Studující lze občas zařadit podle toho, jakému oboru se věnují, nicméně takové třídění má šanci uspět jen v případech, kde studijnímu oboru odpovídá **konkrétní povolání** (například strojařina či lékařství).

Třídní schémata vycházející ze struktury povolání také neodrážejí význam *majetkového vlastnictví a bohatství* v problematice sociálních tříd. Název pracovního zařazení toho sám o sobě moc nevypovídá o bohatství a dalších výhodách daného jedince. Platí to zejména pro nejbohatší vrstvu společnosti tvořenou podnikateli, finančníky a „bohatými rodinami“, jež by jejich pracovní hodnosti „ředitelů“ či „vrchních manažerů“ řadily do stejné kategorie jako mnoho odborníků disponujících podstatně omezenějšími prostředky. Třídní schémata vycházející ze struktury povolání zkrátka neodrážejí s dostatečnou přesností onu neuvěřitelnou koncentraci bohatství v rukou „ekonomické elity“, a jestliže její příslušníky zahrnují mezi ostatní vysoko postavené pracovníky, podceňují tím relativní váhu majetkových vztahů v sociálním rozvrstvení.

Klasická studie 11.2

Sociální třída a povolání podle Johna H. Goldthorpea

Výzkumný problém

Jaké spojení existuje mezi naší prací – naším povoláním – a naším třídním postavením? Je třída totéž co povolání? Měníme tudíž třídní příslušnost v okamžiku, kdy měníme povolání? A mění se naše třídní příslušnost i v případě, že projdeme rekvalifikací, rozšíříme si vzdělání nebo se ocitneme bez zaměstnání? Jak je ze sociologického hlediska nejvhodnější pojmout výzkum v oblasti sociálních tříd?

Někteří sociologové tvrdí, že popisná třídní schémata nejsou dostačující, jelikož jen shrnují sociální a hmotné nerovnosti mezi jednotlivými třídami, místo aby se snažila vysvětlit procesy, v jejichž důsledku tyto nerovnosti vznikají. Právě z tohoto důvodu také britský sociolog John H. Goldthorpe vytvořil schéma vhodné pro empirický výzkum sociální mobility. Goldthorpeovo schéma nemá hierarchický ráz, jelikož se snaží zachytit „relační“ povahu současné třídní struktury společnosti.

Goldthorpeovo vysvětlení

Goldthorpeovy myšlenky mají v sociologickém bádání značný vliv. Sám autor sice výslovný vliv cizích teoretických východisek značně zlehčuje (Erikson a Goldthorpe, 1993), nicméně jeho klasifikace bývá často uváděna jako příklad novoweberovského třídního schématu. Je tomu tak proto, že Goldthorpeovo původní schéma rozlišovalo třídní příslušnost na základě dvou hlavních faktorů: tržní situace a pracovních poměrů. Tržní situace osoby zahrnuje její platové podmínky, jistotu zaměstnání a vyhlídky na kariérní postup; hlavní důraz je tedy kladen na hmotné požitky a životní příležitosti obecně. Kritérium pracovních poměrů naopak bere v úvahu otázky kontroly, moci a autority na pracovišti. Pracovní poměry jednotlivce tedy vyjadřují míru autonomie na pracovišti, jakož i vztahy podřízenosti a nadřazenosti, jež jej coby zaměstnance přímo ovlivňují.

Goldthorpe vytvořil toto schéma vyhodnocením různých povolání z pohledu jejich relativní tržní situace a pracovních poměrů. Jeho komparativní výzkum z 80. a 90. let minulého století zahrnoval projekt sociální mobility CASMIN (Komparativní analýza sociální mobility v průmyslové společnosti). Výsledky tohoto projektu mají značnou váhu, jelikož takto vzniklou klasifikaci posléze začlenil britský Národní statistický úřad (UK Office of National Statistics) do své vlastní socioekonomické klasifikace (ONS-SEC) a uvažuje se o tom, že se stane také základem širšího celoevropského schématu (Crompton, 2008). Shrnutí Goldthorpeova schématu CASMIN a britské klasifikace ONS-SEC najdete v tabulce 11.1 spolu s běžněji užívanými sociologickými termíny (v posledním sloupku).

Goldthorpeovo schéma původně rozlišovalo jedenáct kategorií, pro účely výzkumu podniknutého v rámci projektu CASMIN zredukovaných na osm, a stále proto zůstává jedním z těch nejpodrobnějších. V běžném chápání se však třídní příslušnost dodnes dále redukuje na tři hlavní třídní vrstvy: „servisní“ třídu (třídy I a II), „přechodnou třídu“ (třídy III a IV) a „dělnickou třídu“ (třídy V, VI a VII). Goldthorpe rovněž bere v úvahu existenci elitní třídy vlastníků nemovitostí, jež by tvořila vrchol pomyslného žebříčku, nicméně tvrdí, že jde o tak malý segment populace, že by v empirickém výzkumu neměl jako samostatná kategorie smysl.

Ve svých novějších úvahách se Goldthorpe (2000) zaměřuje v rámci svého schématu spíše na zaměstnanecké vztahy než na výše popsanou představu „pracovních poměrů“, čímž poukazuje na různé typy zaměstnaneckých smluv. Zatímco pracovní smlouva předpokládá směnu mzdy za vynaložené úsilí podle přesně stanovených a vymezených podmínek, služební smlouva obsahuje i prvek „vyhlídek do budoucna“

ve smyslu možného platového růstu a kariérního postupu. Podle Goldthorpea jsou pro dělnickou třídu typické pracovní smlouvy, zatímco pro servisní třídu smlouvy služební; u přechodných tříd lze pak najít zaměstnanecké vztahy přechodného typu.

Kritika

Rozsáhlejší zhodnocení Goldthorpeova díla najdete v následující části této kapitoly, nicméně dvě zásadní námitky můžeme zmínit již zde. Jeho schéma je sice evidentně velmi užitečné v empirickém výzkumu, ale není jasné, zda nám také může něco říci o postavení sociálních skupin spadajících mimo hranice sociálních tříd, jako jsou například studenti. Goldthorpeovu schématu bývá také často vytýkáno, že zlehčuje význam šokujících majetkových nerovností,

jež existují v kapitalistické společnosti. V tomto smyslu můžeme tuto kritickou diskusi prohlásit za reflexi dlouhodobé debaty o sociálních třídách a jejich významu, kterou spolu vedou představitelé marxistické a weberovské tradice.

Význam pro současnost

Goldthorpeovo dílo už nějaký čas stojí v centru diskusí o sociálních třídách a povoláních. Navzdory několika velmi případným námitkám je jeho třídní schéma průběžně aktualizováno a doplňováno, přičemž si však nadále uchovává obecně weberovský ráz. Stane-li se navíc jeho nejnovější verze standardním třídním schématem Evropské unie, lze očekávat, že vliv Goldthorpeových myšlenek bude v budoucnu dále narůstat.

Tabulka 11.1

Srovnání Goldthorpeova třídního schématu CASMIN a britské klasifikace ONS-SEC s běžněji užívanými sociologickými kategoriemi

Goldthorpeovo schéma/CASMIN	Socioekonomická klasifikace Národního statistického úřadu	Běžně užívané označení
I Výše postavení odborní administrativní a řídicí pracovníci	1 Vyšší řídící a odborné profese	Úřednictvo (tzv. servisní třída)
II Niže postavení odborní, administrativní a řídicí pracovníci	2 Nižší řídící a odborné profese	
IIIa Výše postavení pracovníci vykonávající rutinní nemanuální činnost	3 Střední profese	Střední úřednické profese
IV Malovýrobci a osoby samostatně výdělečně činné	4 Zaměstnanci malých firem a živnostníci	Podnikatelé/ky (maloburžoazie)
V Předáci v manuálních oborech, níže postavený technický personál	5 Níže postavení řídící a techničtí pracovníci	Střední dělnické profese
VI Manuálně pracující specialisté	6 Polorutinní práce	Dělnická třída
IIIb Niže postavení pracovníci vykonávající rutinní nemanuální činnost	7 Rutinní práce	
VII Polokvalifikovaní a nekvalifikovaní manuálně pracující		

Zdroj: Goldthorpe a McKnight, 2004, in: Nunn a další, 2007. Z Morgan a další, *Mobility and Inequality: Frontiers of Research in Sociology and Economics*. Copyright © 2006 správní rada Leland Stanford Jr. University. Všechna práva vyhrazena. Přetištěno se svolením Stanford University Press, www.sup.org.

11.1 Smrt třídy?

V posledních letech se v sociologické obci vede živá debata o užitečnosti „třídy“. Někteří sociologové, jako je například Ray Pahl, si dokonce kladou otázku, zda nám tento koncept vůbec ještě může nějak pomoci při studiu soudobé společnosti. Mezi přední zastánce názoru, že sociální třída již přestala být klíčem k pochopení dnešní společnosti, patří australští akademici Jan Pakulski a Malcolm Waters, kteří ve své knize *The Death of Class (Smrt třídy, 1996)* tvrdí, že současná společnost prošla zásadními sociálními změnami, a už ji tedy nelze označovat za „třídní společnost“.

Doba sociálních změn

Pakulski a Waters tvrdí, že průmyslová společnost nyní prochází obdobím nevidaných sociálních změn. Podle nich v této historické éře upadá politický, sociální i ekonomický význam společenských tříd. Průmyslová společnost se vyvíjí z organizované třídní společnosti směrem k novému stadiu, které Pakulski a Waters označují za fázi „statusové konvenčnosti“. Tímto termínem se autoři snaží naznačit, že nerovnosti sice nadále přetrvávají, ale jsou spíše výsledkem rozdílného statusu (prestiže) a rozdílných životních stylů i spotřebních zvyklostí příslušníků jednotlivých statusových kategorií. Třídní příslušnost již netvoří klíčový prvek osobní identity a třídní komunity, jak je známe například z Youngovy a Willmottovy studie obyvatelstva londýnské čtvrti Bethnal Green (1973), jsou rovněž věci minulosti. Tyto změny také vysvětlují, proč už nelze analyzovat politické a sociální chování s pomocí třídního konceptu. Vše nasvědčuje tomu, že třída je definitivně a jednou provždy mrtvá.

Majetkové vlastnictví

Jednou z příčin tohoto zásadního posunu jsou klíčové změny, jimiž prošlo majetkové vlastnictví. Autoři v této souvislosti prohlašují, že majetkové vlastnictví již nepodléhá takovým omezením jako dříve. To ve svém důsledku znamená ostřejší konkurenci mezi podniky, kterých je díky tomu mnohem více, a pro dominantní kapitalistickou nebo též manažerskou třídu to zase znamená zúžení možností, jak získaná privilegia množovat a předávat další generaci kapitalistů. Nerovnosti však nadále přetrvávají, a to vesměs jako důsledek neúspěšné snahy konkrétních skupin obyvatelstva o dosažení vyššího statusu, nikoli jejich třídního postavení (ve smyslu jejich pozice v rámci dělby práce).

Nárůst spotřebitelské moci

S těmito změnami se pojí i nárůst spotřebitelské moci. Trhy jsou stále soutěživější a rozmanitější, což podniky nutí k větší vstřícnosti vůči požadavkům spotřebitelů. V rozvinutých průmyslových společnostech tak došlo k výraznému posunu mocenské rovnováhy. Pro nejméně privilegovanou vrstvu dnešní společnosti – kterou Pakulski a Waters označují jako „askriptivně znevýhodněnou podtřídu (tedy znevýhodněnou původem)“ – je pak typická neschopnost podílet se na „statusové spotřebě“, tedy nedisponuje dostatkem finančních prostředků na nákup aut, oblečení, nemovitostí, dovolených a dalšího spotřebního zboží.

Pakulski a Waters chápou současnou společnost jako stratifikovanou, nicméně stratifikace se podle nich odehrává na základě kulturně podmíněné spotřeby, nikoli třídního postavení v rámci dělby práce. Jde zkrátka výhradně o otázku stylu, vkusu a statusu (prestiže), nikoli o pozici v rámci dělby práce.

Globalizační procesy

Posun od organizované třídní společnosti ke společnosti statusově konvenční je chápán jako důsledek globalizačních procesů a s nimi spojených ekonomických, technických i politických změn. Podle Pakulského a Waterse přinesla globalizace změnu v mezinárodní dělbě práce, v níž se „první svět“ čím dál víc postindustrializuje – jinými slovy, ubývá oněch manuálních dělnických povolání, jež byla typická pro předchozí éru „organizované třídní společnosti“. Národní státy přitom v globalizovaném světě ztrácejí část své soběstačnosti a nejsou schopny ovládat své obyvatelstvo ani tržní síly do té míry jako dříve. Stratifikace a nerovnosti sice existují i nadále, ale spíš v globálním než státním měřítku; nerovnosti mezi státy jsou podstatně výraznější než nerovnosti v rámci jednotlivých zemí.

Politické a sociální důsledky

Uvedené změny mají dalekosáhlý politický i sociální dopad. Jak jsme uvedli výše, kolektivní komunity třídního typu se již rozpadly – ve Velké Británii k tomu například došlo během „zeštíhlování“ tradičních průmyslových oborů, jako byla například těžba uhlí, v jehož důsledku se původně hornické populace přesunuly do zámožnějších urbanizovaných oblastí na jihu země. Větší geografická mobilita s sebou přinesla i změny rodinné struktury – viz

narůstající počet jednočlenných domácností ve Velké Británii. Pakulski a Waters jsou toho názoru, že v kontextu větší geografické mobility začíná výrazně upadat i význam rodiny coby dějiště třídní reprodukce (jak ji známe například z Youngovy a Willmottovy studie).

Nic než teorie?

John Scott a Lydia Morris prohlašují, že je třeba rozlišovat mezi třídním postavením jednotlivců – ve smyslu jejich pozice v rámci dělby práce – a sociální třídou jakožto kolektivním fenoménem, jehož prostřednictvím lidé vyjadřují svůj pocit sounáležitosti s určitou skupinou a podílejí se na její společné identitě i hodnotách. Tento poslední aspekt třídy (který má podstatně subjektivnější a kolektivnější ráz) však nemusí v dané společnosti existovat vždy – závisí totiž na mnoha sociálních, ekonomických i politických faktorech.

Právě tento poslední aspekt třídy se zdá být v posledních letech na ústupu. To však ještě neznamená, že statusové a kulturní aspekty stratifikace již převládly natolik, že ekonomická rovina tříd ztratila veškerý význam; studie mobility a majetkových nerovností dokonce naznačují pravý opak. Třída ještě rozhodně není mrtvá – jen poněkud získala na komplexnosti.

Zdroj: volně podle Abbotta, 2001

Mezi sociology zpochybňující Goldthorpeův názor, že vrstvu bohatých lze z třídních schémat vynechat, jelikož není početná, patří například John Westergaard, který k tomu dodává (1995, s. 127):

Tito lidé přece zastávají nejvyšší pozici díky intenzivnímu soustředění moci a výsad v rukou nepočetné hrstky. Je to právě jejich celková sociostrukturální váha, zcela neúměrná jejich skrovnému počtu, co dělá z jakékoli společnosti, v níž se tato vrstva nachází, společnost třídní, a to bez ohledu na uspořádání nižších vrstev.

Jak jsme si již ukázali, při vytváření třídních schémat schopných spolehlivě „zmapovat“ třídní strukturu společnosti je třeba brát v potaz celou řadu složitých otázek. Dokonce i při relativně „stabilní“ struktuře povolání je měření a mapování sociálních tříd záležitostí mimořádně obtížnou. Měření tříd však komplikují i rychlé ekonomické proměny probíhající v průmyslových společnostech, jež dokonce vedly ke zpochybnění třídy coby myšlenkového konceptu. Objevují se totiž nové kategorie povolání, ekonomika zaznamenala znatelný odklon od průmyslové

výroby směrem ke službám a znalostním oborům a v průběhu uplynulých desetiletí se řady pracujících rozrostly i o značný počet žen. Třídní schémata vycházející ze struktury povolání zkrátka nemusí být zrovna ideální pro zachycení dynamického průběhu utváření sociálních tříd, mobility a změn vyvolaných těmito společenskými proměnami.

MYSLEME KRITICKY

Když se zamyslete nad svým dosavadním životem, do jaké míry byste řekli, že vaši identitu ovlivnilo sociální postavení vaší rodiny? Našli byste důkaz, jenž by podporoval tezi, že *spotřební* preference začínají hrát stále významnější roli v utváření sociálních kategorií?

Hranice sociálních tříd v soudobé vyspělé společnosti

Otázka existence vyšší třídy

Kdo má pravdu – Westergaard, nebo Goldthorpe? Existuje stále ještě ve vyspělých společnostech zřetelně vymezená vyšší třída založená na vlastnictví bohatství a nemovitého majetku? Nebo je namísto spíš rozšířená definice servisní třídy, jak ji navrhuje Goldthorpe? Goldthorpe sice uznává existenci nepočetné elitní třídy, ale považuje ji za tak nepatrnou, že ji lze jen s obtížemi zahrnout do reprezentativního sociálního výzkumu. Pro ty, podle nichž je elitní vyšší třída stále ještě dost významná na to, aby si zasloužila být cílem výzkumu, je zase zjevné, že již dávno nejde o tutéž třídu, jakou byla ve stavovském uspořádání pozemková šlechta. Jde totiž o kapitalistickou elitu, jejíž bohatství a moc se zakládají na příjmech plynoucích z globálního trhu. K této problematice lze přistupovat například tak, že zkusíme stanovit, do jaké míry se skutečně bo-

hatství a zisk soustřeďují v rukou nevelké skupiny osob.

Spolehlivé informace o distribuci bohatství se získávají jen velmi těžko. Některé země si sice vedou přesnější statistiky než jiné, ale značnou část informací je vždy třeba odhadovat. Ti nejmajetnější obvykle nezveřejňují plnou výši svého bohatství. V této souvislosti již ostatně často zazněla poznámka, že o chudých toho víme mnohem více než o bohatých. Jisté však je, že bohatství se skutečně soustřeďuje do rukou nepočetné menšiny. Ve Velké Británii například horní 1 % společnosti vlastní 21 % veškerého zpeněžitelného bohatství. Nejbohatších 10 % obyvatelstva už nějakou dobu vlastní nejméně polovinu veškerého zpeněžitelného bohatství v celém státě, přičemž dolní polovina společnosti vlastní necelých 10 % téhož (viz tabulka 11.2).

Ještě větší nerovnosti než v majetkové sféře lze obecně vysledovat ve vlastnictví akcií a cenných papírů. Horní 1 % britské společnosti má ve svém držení na 75 % soukromě vlastněných firemních akcií a horních 5 % více než 90 % akcií. I zde však došlo k jistým změnám. Akcie dnes vlastní kolem 25 % obyvatelstva, přičemž ještě v roce 1986 to bylo jen 14 % – řada lidí totiž poprvé investovala do akcií až během privatizace skutečně konzervativní vládou, která se moci chopila v roce 1979. Dramatičnost tohoto nárůstu vynikne zejména v dlouhodobém srovnání, kdy například zjistíme, že v roce 1979 vlastnilo akcie pouhých 5 % obyvatel. Ve většině případů jde o malé podíly (do 1000 liber při cenách z roku 1991) a institucionální vlastnictví akcií – tedy skupování firemních akcií jinými podniky – zažívá rychlejší rozkvět než vlastnictví individuální.

Z historického hlediska pak komplikují mapování globální distribuce bohatství problémy, s nimiž se sběr dat potýká v některých zemích. Nedávný výzkum realizovaný helsinským Ústavem pro studium rozvojových ekonomik při Univerzitě OSN (UNU-WIDER, 2007) však obsáhl všechny státy světa a kromě majetku domácností, cenných papírů a dalších finančních aktiv

Tabulka 11.2 Distribuce bohatství ve Velké Británii v letech 1976–2003

Velká Británie	Procentuální podíl							
Zpeněžitelné bohatství								
Procentuální podíl majetku vlastněného:								
	1976	1986	1996	1999	2000	2001	2002	2003
Nejbohatším 1 % obyvatelstva	21	18	20	23	23	22	24	21
Nejbohatšími 5 %	38	36	40	43	44	42	45	40
Nejbohatšími 10 %	50	50	52	55	56	54	57	53
Nejbohatšími 25 %	71	73	74	75	75	72	75	72
Nejbohatšími 50 %	92	90	93	94	95	94	94	93
Celková hodnota zpeněžitelného bohatství (v miliardách liber)	280	955	2092	2861	3131	3447	3588	3783
Zpeněžitelné bohatství po odečtu hodnoty příbytků								
Procentuální podíl majetku vlastněného:								
Nejbohatším 1 % obyvatelstva	29	25	26	34	33	34	37	34
Nejbohatšími 5 %	47	46	49	59	59	58	62	58
Nejbohatšími 10 %	57	58	63	72	73	72	74	71
Nejbohatšími 25 %	73	75	81	87	89	88	87	85
Nejbohatšími 50 %	88	89	94	97	98	98	98	99
Zdroj: National Statistics, 2006d								

bere v úvahu i nemovitý majetek a pozemky, což z něj dělá nejúplnější globální studii osobního bohatství v dějinách. Z helsinského výzkumu vyplývá, že horní 2 % světové populace vlastní více než polovinu celkového globálního majetku domácností. Dále se ukazuje, že ačkoli nejbohatších 10 % dospělého obyvatelstva vlastní 85 % globálního bohatství, dolních 50 % vlastní pouhé 1 %. Je tedy na první pohled zřejmé, že ve srovnání s některou z vyspělých zemí, jako je například Velká Británie, je globální distribuce bohatství ještě nerovnoměrnější, což odráží závratnou majetkovou i mocenskou propast mezi industrializovanými státy a rozvíjejícími se zeměmi.

„Bohatí“ nepředstavují homogenní skupinu ani statickou kategorii – jednotlivci totiž

mohou rozličnými cestami bohatství nabýt, či je naopak pozbýt. Někteří se ke svému majetku dostali tím, že se narodili do „bohaté rodiny“, v níž se bohatství předává už po několika generacích. Jiní zámožní jedinci se zase vlastní pílí „vypracovali“ z poměrně skromných počátků. Osobnostní profily nejbohatších členů společnosti se proto mohou výrazně lišit. Kromě výše zmíněných příslušníků bohatých rodin jsou v této vrstvě i hudební a filmové hvězdy, sportovci a představitelé „nové elity“, kteří vydělali milionové sumy na vývoji a propagaci počítačů, telekomunikačních technologií a internetu. Podobně jako chudobu musíme tedy i bohatství chápat v kontextu životních cyklů. Někteří jedinci zbohatnou velmi rychle, ale vzápětí o své bohatství z větší části – či

1976–2003

2 2003

4 21

5 40

7 53

5 72

4 93

8 3783

7 34

2 58

4 71

7 85

8 99

ství nabyt,
e ke svému
dili do „bo-
předává už
žní jedinci
“ z poměr-
ostní profi-
sti se proto
výše zmíně-
a jsou v této
dy, sportov-
teří vydělali
pagaci počí-
logií a inter-
usíme tedy
votních cyk-
elmi rychle,
ší části – či

zcela – přijdou, u jiných zase jejich aktiva zaznamenávají v průběhu času pozvolný nárůst, či naopak pokles.

Dobrat se přesných informací o výši bohatství a životním stylu těch nejbohatších není sice nic jednoduchého, nicméně i ve složení nejzáměšnějšího segmentu společnosti lze vysledovat jisté změny obecného rázu. V poslední době se vynořily zajímavé trendy, které si můžeme přiblížit s pomocí dat získaných ve Velké Británii. Mezi bohatými například začíná přibývat milionářů zbohatnuvších „vlastním přičiněním“, jako je třeba sir Gulam Noon, jehož jsme zmínili na začátku této kapitoly. V roce 2007 tvořily více než tři čtvrtiny z tisícovky nejbohatších obyvatel Británie osoby, jež své bohatství nezdědily, ale vydělaly si je. Mezi nejbohatší jedince také pomalu začínají pronikat ženy. V roce 1989 bylo v nejzáměšnější vrstvě britské populace všehovšudy jen šest žen; do roku 2007 už jejich počet stoupl na 92. Třetí posun signalizuje skutečnost, že mnozí z nejbohatších obyvatel Británie jsou relativně mladí, čímž rozumíme dvacátníky a třicátníky. V roce 2000 vlastnilo jmění v hodnotě více než 30 milionů liber celkem 17 osob mladších 30 let. Řady těch nejbohatších se rovněž rozrůstají o příslušníky národnostních menšin, zejména asijských (podle žebříčku Rich List, který *Sunday Times* otiskly v roce 2007). A konečně stojí za zmínku také fakt, že mnozí z nejmajetnějších Britů – včetně toho nejbohatšího, Romana Abramoviče – nepocházejí z Británie, ale rozhodli se sem přesídlit z nejrůznějších důvodů, například kvůli relativně mírnému zdanění nejbohatší vrstvy společnosti.

Přestože složení nejbohatší vrstvy zjevně prochází jistými změnami, vyvozovat z toho, že přesně definovaná vyšší třída už přestala existovat, je značně ošidné. John Scott (1991) přišel s tezí, že dnešní vyšší třída sice změnila svou podobu, ale své postavení si uchovala i nadále. Poukázal přitom na tři konkrétní skupiny, jež prosazují své zájmy prostřednictvím řídicích postů ve velkých firmách, z nichž jim také plyne hlavní zisk. Nejvyšší manažeři velkých firem sice obvyk-

le nepatří k jejich majitelům, ale často mají přístup k velkému množství podnikových akcií, které je pak spojují s klasickými průmyslovými magnáty i s „finančními kapitalisty“. Finanční kapitalisté, mezi něž patří ředitelé pojišťoven, bank, investičních fondů a dalších organizací vlastnících velké množství akcií, pak podle Scotta tvoří jádro dnešní vyšší třídy. Jeden londýnský bankéř například v roce 2007 sklídl po necelém roce a půl celkový zisk ve výši 58,6 milionu liber. Zástupce guvernéra britské národní banky The Bank of England k tomu podotkl, že v oblasti fondů soukromého kapitálu a hedgeových fondů panuje podobná situace jako v anglické národní fotbalové lize, kde se výše platů jednotlivých hráčů stanovuje ne podle britského trhu, ale podle světového (Crompton, 2008, s. 145).

Dlouhodobá podpora podnikání v 80. letech spolu s rozkvětem informačních technologií v letech devadesátých vynesla do vyšší třídy celou řadu lidí, kteří zbohatli na nových obchodních a technologických příležitostech. Souběžně s tím pak rostoucí počet akcionářů mezi středostavovskými domácnostmi přispěl k rozšíření profilu podnikových vlastníků. Soustředění moci a bohatství v rukou vyšší třídy se však tyto změny vůbec nedotkly. Složení podnikových vlastníků sice oproti minulosti zaznamenalo výrazné zpestření, ale největší zisky z akcií nadále plynou do kapes nepočetné menšiny.

Z výše uvedeného lze vyvodit, že je nutné pracovat jak s konceptem vyšší třídy, tak s konceptem tzv. servisní třídy. Vyšší třída sestává z nepočetné menšiny osob disponujících bohatstvím i mocí, které jsou schopny předávat tyto výsady svým potomkům. Touto třídu můžeme v zásadě definovat jakožto horní 1 % populace. Pod ní se nachází **servisní třída** tvořená podle Goldthorpea odborníky, řídicími pracovníky a nejvýše postavenými administrativními pracovníky. Ti tvoří zhruba čtvrtinu z celkového počtu obyvatel. To, co Goldthorpe označuje za „přechodnou třídu“, se dá jednodušeji nazvat také **střední třídou**. V dalším textu se jí budeme zabývat blíže.

Rozrůstání střední třídy

Do „střední třídy“ patří široké spektrum osob vykonávajících nejrozličnější povolání, od zaměstnanců v sektoru služeb přes pedagogy až po zdravotnický personál. Někteří autoři proto raději hovoří o „středních třídách“ v plurálu, aby upozornili na rozmanitost povolání, třídních postavení, statusů a životních příležitostí mezi příslušníky této vrstvy populace. Podle většiny pozorovatelů nyní již střední třídy tvoří nadpoloviční část obyvatelstva Británie i většiny ostatních industrializovaných zemí. Je tomu tak proto, že zastoupení administrativních povolání v průběhu uplynulého století výrazně vzrostlo zejména ve srovnání s početním zastoupením dělnických profesí.

Rozkvětem administrativních povolání se podrobněji zabýváme v kapitole 20 „Práce a ekonomický život“.

Příslušníci střední třídy zaujímají díky své technické kvalifikaci či dosaženému vzdělání pozice, jež jim skýtají větší hmotné i kulturní výhody, než jaké užívají manuálně pracující. Na rozdíl od dělnické třídy si mohou příslušníci střední třídy vydělávat na živobytí prodejem své duševní i fyzické pracovní způsobilosti. Díky tomuto rozdílu sice můžeme načrtnout hrubou hranici mezi střední třídou a dělnickou třídou, nicméně kvůli dynamickému rázu zaměstnanecké struktury a možnosti vzestupné i sestupné sociální mobility nelze definovat hranice střední třídy o mnoho přesněji.

Střední třída není vnitřně soudržná a s přihlédnutím k rozmanitosti jejich příslušníků i jejich zájmů (Butler a Savage, 1995) je krajně nepravděpodobné, že by se u ní taková soudržnost někdy vyvinula. Faktem je, že střední třída není tak homogenní jako třída dělnická a na rozdíl od značné části horních vrstev nejvyšší sociální třídy nesdílejí středostavovští jedinci ani společný původ či kulturní postoje. „Volné“ složení střední třídy není však ničím novým – coby trvalý rys je

lze u střední třídy vysledovat už v okamžiku jejího vzniku na počátku 19. století.

Mezi nejrychleji se rozrůstající vrstvy střední třídy patří povolání odborného, řídicího a administrativního typu, na čemž se podílí několik příčin najednou. Ta první souvisí s významem velkých organizací v novověké společnosti.

Vlastnostem organizací je věnována kapitola 18 „Organizace a sítě“.

Rozkvět byrokracie vytvořil příležitosti a poptávku po zaměstnancích ochotných pracovat v institucionálním prostředí. Například s odborníky typu lékařů či právníků, kteří dříve mívali soukromou praxi, se dnes nejčastěji setkáváme v prostředí institucionálního rázu. Expanze odborných profesí je navíc přímým důsledkem nárůstu počtu osob působících v ekonomických sektorech, kde hraje důležitou roli stát. Vznik sociálního státu umožnil nebývalý rozmach mnoha profesí přímo spojených se státními funkcemi, jako jsou například sociální pracovníci, pedagogové či zdravotnický personál. V neposlední řadě také další rozvoj hospodářství a průmyslu přináší neustálé zvyšování poptávky po službách odborníků v oboru práva, financí, účetnictví, techniky a informačních systémů. V tomto smyslu můžeme profese chápat zároveň jako produkt moderní doby i jako hlavní faktor umožňující její expanzi a vývoj.

Odborníci, manažeři a vyšší administrativní pracovníci získávají zaměstnání především na základě své profesní způsobilosti – akademických titulů, diplomů a dalších kvalifikací. Svou pracovní dráhu mají vesměs dobře zajištěnou a náležitě finančně ohodnocenou, přičemž propast mezi nimi a lidmi vykonávajícími rutinní nemanuální práci se v poslední době zřejmě neustále prohlubuje. Někteří autoři dokonce odborníky a jiné skupiny výše postavených administrativních pracovníků považují za samostatnou třídu – konkrétně třídu „odborně-manažerskou“ (Ehrenreich a Ehrenreich, 1979). Roz-

díl mezi těmito pracovníky a ostatními „bí-
lými límečky“ nicméně nejspíš nebude ani
tak výrazný, ani tak zřetelný, aby toto pojetí
zcela ospravedlnil.

Jiní autoři zaměřili svou pozornost na me-
tody užívané administrativními pracovníky
při sdružování za účelem maximalizace spo-
lečných zájmů a zajištění si vysoké úrovně
hmotného zabezpečení i prestiže. Nejlépe
ilustruje tento aspekt případ zdravotnické-
ho personálu (Parry a Parry, 1976). Někte-
ré skupiny zdravotníků, jako jsou například
lékaři, se s úspěchem sdružují do organizací
chránících jejich společenské postavení a za-
jišťujících vysokou úroveň hmotného zabez-
pečení, což by nebylo možné bez tří aspektů
profesionalismu – omezení přístupu k dané
profesi na osoby splňující striktně stanovená
kritéria (kvalifikaci), přísného dohledu nad
členy ze strany profesního svazu, který trestá
případné přestupky, a všeobecně uznávané
zásady, že danou profesi smějí vykonávat jen
členové příslušných organizací. Autonomní
profesní svazy mohou tímto způsobem vylou-
čovat z odborných kruhů nežádoucí osoby
a posilovat tržní pozici svých členů.

Proměna dělnictva

Marx předpovídal, že dělnická třída – oso-
by vykonávající manuální práci ve výrobním
sektoru – se bude neustále rozrůstat. Z té-
to teze pramenilo i jeho přesvědčení, že
dělnická třída nakonec odstartuje revolu-
ční přeměnu společnosti. Ve skutečnosti se
však dělnická třída postupně zmenšuje. Je-
ště před čtvrtstoletím vykonávalo dělnické
profese 40 % průmyslového obyvatelstva,
zatímco dnes je to v rozvinutých zemích asi
jen 18 % a tento počet dále klesá. Mění se
ovšem i životní podmínky dělníků, stejně ja-
ko jejich životní styl.

Pro industrializované státy je typický nízký
počet chudých. Naprostá většina jednotliv-
ců vykonávajících dělnické profese však už
nyní nežije v chudobě. Jak jsme již zmínili
výše, mzdy manuálně pracujících zazname-
naly od počátku 20. století výrazný nárůst.
Zvýšení životní úrovně se mimo jiné proje-

vilo širší dostupností spotřebního zboží pro
všechny sociální třídy. Zhruba polovina osob
vykonávajících dělnické profese nyní bydlí ve
vlastních domech či bytech a ve většině děl-
nických domácností nechybí ani auto, prač-
ka, televize či telefon.

Tímto tématem se blíže zabýváme
v kapitole 12 „Chudoba, sociální
vyloučení a sociální podpora“.

S fenoménem bohatnutí dělnictva se pojí
další možná varianta vývoje směrem ke „stře-
dostavovské společnosti“. Lze totiž předpo-
kládat, že s rostoucí prosperitou se z dělnic-
ké třídy stane střední třída. Tato představa
vstoupila v širší známost pod názvem **zbur-
žoaznění**, což je označení procesu, jímž se
rozrůstají řady „buržoazie“ neboli střední tří-
dy. V 50. letech 20. století, kdy byla teorie
zburžoaznění poprvé předložena, tvrdili její
stoupenci, že mnozí dělníci přeberou spolu
se středostavovským platem i středostavov-
ský hodnotový žebříček, názory a životní styl.
Vše se zdálo nasvědčovat tomu, že další roz-
voj průmyslové společnosti zásadním způso-
bem ovlivní i celkový ráz sociální stratifikace.

V 60. letech realizoval John Goldthorpe
se svými britskými kolegy dnes velmi známý
výzkum, jenž si kladl za cíl otestovat plat-
nost hypotézy zburžoaznění. Jejich studie vy-
cházela z předpokladu, že je-li tato hypotéza
správná, měli by být zámožnější dělníci prak-
tický k nerozeznání od administrativních pra-
covníků, co se postojů k práci, životního stylu
i politických preferencí týče. Výsledky výzku-
mu, jehož základem byly rozhovory s dělníky
zaměstnanými v lutonských automobilkách
a chemických, byly zveřejněny v podobě tří-
svazkové zprávy známé v anglickém prostře-
dí jako studie *Affluent Worker (Bohatý děl-
ník, Goldthorpe, 1968–1969)*. Výzkumu se
zúčastnilo 229 manuálně pracujících spolu
s 54 administrativními pracovníky pro účely
srovnání. Mnozí z dělníků přišli do lutonské
oblasti za lépe placenou práci a ve srovnání
s většinou manuálně pracujících vydělávali
podstatně víc než většina níže postavených
administrativních pracovníků.

Goldthorpeův tým zkoumal postoje těchto dělníků ve třech různých rovinách a našel jen velmi chabé důkazy ve prospěch teorie zburžoaznění. Stran ekonomických postojů a přístupu k práci se autoři shodli, že mnozí dělníci dosáhli výši platu i vlastnictvím spotřebního zboží středostavovské životní úrovně. Této relativní zámožnosti se však domohli z pracovních pozic, pro něž jsou typické skrovné výhody, nízká pravděpodobnost kariérního postupu a pramalé uspokojení z odvedené práce. Autoři studie zjistili, že zámožní dělníci přistupovali ke své práci z čistě praktického hlediska a vnímali ji jen jako prostředek k dosažení žádaného cíle, jímž byl vyšší plat. Vykonávaná práce byla převážně repetitivní, nezajímavá a od pracovníků nevyžadovala výraznější nasazení.

Dělníci, kteří se výzkumu zúčastnili, neudržovali ve svém volném čase pravidelné styky s administrativními pracovníky, přestože dosáhli srovnatelné úrovně hmotného zabezpečení, a navíc postrádali ambice ohledně dalšího kariérního postupu. Goldthorpeův tým v této souvislosti odhalil, že jejich společenský život se odehrával převážně doma ve společnosti nejbližších rodinných příslušníků a příbuzných, případně dělníků ze sousedství. Téměř nic nenasvědčovalo tomu, že by tito dělníci začínali přebírat středostavovské hodnoty a zvyklosti. Co se politických preferencí týče, ukázalo se, že mezi zámožností dělníků a podporou konzervativců neexistuje přímá úměra. Stoupenci teorie zburžoaznění přitom předpovídali, že s narůstající zámožností dělnictva se bude zužovat tradiční voličská základna Labouristické strany.

Výsledky výzkumu byly z pohledu jeho autorů jednoznačné – teorie zburžoaznění je nepodložená a dotazovaní dělníci se rozhodně nepřipodobňují střední třídě. Goldthorpeův tým nicméně zároveň poukázal na jisté sblížení dolních vrstev střední třídy s horními vrstvami dělnické třídy v určitých ohledech. Zámožní dělníci sdíleli se svými protějšky z řad administrativních pracovníků celkový ráz ekonomické spotřeby, na domácnost orientovaný životní styl a aktivní podporu praktického kolektivismu (ve smyslu

kolektivního vyjednávání o zlepšení mzdových a pracovních podmínek prostřednictvím odborů) na pracovišti.

V následujících letech nebyl realizován žádný srovnatelný výzkum, a proto není možné stanovit, do jaké míry platí závěry formulované Goldthorpeovým týmem i v současnosti – samozřejmě za předpokladu, že byly skutečně platné v době svého vzniku. Obecně se má za to, že klasické dělnické komunity tradičního typu se s postupujícím úpadkem výrobního sektoru a rozmachem spotřebního stylu života buď roztříštily, nebo zcela zanikly. Stále však zůstává předmětem zkoumání, do jaké míry je tento proces vlastně postihl.

MYSLEME KRITICKY

Projděte si znovu pasáž věnovanou vyšší třídě. Hovoří existence nepočetné vyšší třídy spíš ve prospěch Marxovy třídní teorie, nebo Weberovy? Svou odpověď zdůvodněte. Vysvětlete, jak je teoreticky možné, že dělnická třída jako celek bohatne, přestože sociální nerovnost se neustále vyhrcoje.

Existuje ještě nejnižší sociální třída?

Pro tu část populace, která tvoří úplně nejnižší vrstvu třídní struktury, se dříve používal výraz „spodina“ („underclass“). Nese však s sebou negativní konotace, proto dnes sociologie dává přednost označení **nejnižší sociální třída** či třída chudoby. Životní úroveň osob z této vrstvy je výrazně nižší než životní úroveň naprosté většiny obyvatelstva, a navíc jde o skupinu znevýhodněnou hned v několika ohledech. Její velkou část tvoří dlouhodobě nezaměstnaní a osoby, které do pracovních vztahů vstupují jen sporadicky. V některých případech jde rovněž o bezdomovce či jedince bez trvalého bydliště. Příslušníci nejnižší sociální třídy bývají

po dlouhá časová období odkázání výhradně na státní podporu a experti o nich často mluví jako o osobách „marginalizovaných“ či „vyloučených“ ze životního stylu, jaký vede naprostá většina populace.

Třída chudoby bývá také mnohdy spojována s utiskovanými národnostními menšinami. Diskuse o třídě chudoby se zpočátku rozvíjela hlavně ve Spojených státech, kde početní převaha chudého černošského obyvatelstva v centrálních městských čtvrtích dokonce vedla k formulaci konceptu „černošské třídy chudoby“ (Wilson, 1978; Murray, 1984, 1990; Lister, 1996). Rozhodně však nejde o čistě americký jev. V Británii je například ve spodní vrstvě obyvatelstva zastoupen neúměrně vysoký počet černochů a Asijců. V některých evropských zemích dnes tvoří velkou část nejnižší sociální třídy zahraniční dělníci, kteří tam přišli za prací před zhruba 20 lety v časech větší hospodářské prosperity. Platí to například pro Alžírany žijící ve Francii nebo pro turecké přistěhovalce v Německu.

O samotý anglický termín „underclass“ se přitom v sociologických kruzích vede ostrý spor. Přestože v anglofonním prostředí již vstoupil do povědomí širší veřejnosti, mnozí odborníci a komentátoři se mu raději vyhýbají. Jde totiž o koncept zahrnující pestrou škálu významů, z nichž některé lze chápat jako politicky zabarvené a vyvolávající negativní asociace. Mnozí evropští badatelé proto dávají přednost termínu „sociální vyloučení“, který pokrývá širší významové spektrum než underclass, a navíc klade hlavní důraz na příslušný sociální proces – mechanismus vyloučení – než na konkrétní postavení, přestože ani ohledně tohoto termínu nepanuje naprostá názorová shoda. Některé diskuse o sociálním vyloučení totiž opomíjejí zásadní sociologický význam strukturálních sociálních nerovností, neboť se místo toho zaměřují na „přijatelné“ a „nepřijatelné“ chování nezaměstnaných, ekonomických emigrantů a dalších sociálně vyloučených skupin. Riskují tím „svalování viny na oběti“ (MacGregor, 2003).

Sociálním vyloučením se podrobněji zabýváme v kapitole 12 „Chudoba, sociální vyloučení a sociální podpora“.

Myšlenka „underclass“ má dlouhou historii. Marx hovořil v této souvislosti o „lumpenproletariátu“ složeném z osob, jež se trvale nacházejí mimo převládající formy hospodářské výroby a směny. S postupem času se pod tímto označením začaly rozumět také „nebezpečné třídy“ chudáčků, zlodějů a tuláků, kteří pracovat odmítali a místo toho přežívali na okraji společnosti jakožto „sociální parazité“ či „nepřizpůsobiví“. V poslední době se rovněž začíná prosazovat představa „underclass“ jako osob odkázaných na sociální podporu a postrádajících vůli pracovat na případném zlepšení své situace.

Pozadí debaty o nejnižší sociální třídě

Současnou diskusi o nejnižší sociální třídě rozpoutalo zveřejnění několika klíčových děl amerických sociologů o postavení černošské chudiny v centrálních městských čtvrtích. William Julius Wilson například ve své studii *The Declining Significance of Race* (Snížování významu rasy, 1978), která vycházela z chicagského výzkumu, tvrdí, že v průběhu předchozích tří až čtyř desetiletí vznikla ve Spojených státech početná černošská střední třída tvořená odborníky a administrativními pracovníky. Ne všichni Afroameričané nyní žijí v ghettech a ti, kteří v nich nadále setrvávají, tak podle Wilsona činí nikoli v důsledku aktivní diskriminace, ale ekonomických faktorů – jinými slovy, spíše v důsledku třídní než rasové příslušnosti. Staré rasistické bariéry začínají mizet a Afroameričany drží v ghettech čistě jejich hospodářské znevýhodnění.

Ke stoupencům myšlenky, že ve většině velkoměst existuje černošská třída chudoby, patří například Charles Murray. Podle něj (1984) se však Afroameričané ocitají na dně společnosti v důsledku právě té sociální politiky, která měla jejich postavení zlepšit. Jde v podstatě o návrat k tezi „chudinské kultury“, podle níž se lidé na státní podpoře

stávají závislími a ztrácejí tak motivaci k hledání práce, budování trvalých společenských vztahů i k udržování stabilních manželství.

V 90. letech pak Wilson v reakci na Murrayova tvrzení zopakoval a rozpracoval své dřívější argumenty, a to opět s pomocí chicagského výzkumu. Vysokou nezaměstnanost afroamerických mužů podle něj zapříčinilo masové stěhování bělochů z měst na předměstí a úpadek velkoměstských průmyslových oborů spolu s dalšími městskými problémy ekonomického rázu. Murrayem zmíněné formy sociálního rozpadu, jako byl například vysoký podíl neprovdaných černošských matek, vysvětloval Wilson jakožto důsledek postupného zužování nabídky „sňatkuschopných“ (zaměstnaných) mužů. Ve svých novějších studiích se Wilson zaměřuje na roli, jakou tyto sociální procesy hrají při vytváření prostorově koncentrovaných oblastí městské chudoby obývaných tzv. chudinou z ghetta. Příslušníci této vrstvy – kteří se rekrutují převážně z řad afroamerické a hispánské menšiny – strádají po několika stránkách najednou: například nízkým vzděláním, nedostatečnou zdravotní péčí a častěji se stávají oběťmi trestné činnosti. Další znevýhodnění pro ně představuje chabá velkoměstská infrastruktura – v podobě nevyhovujícího dopravního spojení, školství a celkové vybavenosti –, která dále snižuje jejich šanci na sociální, politickou a ekonomickou integraci do společnosti (Wilson, 1999).

V Británii zkoumala prostorové aspekty nejnížší sociální třídy Lydia Morris (1993, 1995), která se zaměřila na nárůst počtu dlouhodobě nezaměstnaných způsobený úpadkem těžkého průmyslu v severovýchodní Anglii, svého času jednoho z největších zaměstnavatelů v celém regionu. Nakonec však došla k závěru, že „studie nezjistila nic, co by přímo potvrdzovalo existenci svébytné kultury nejnížší sociální třídy“ (1993, s. 410). Její výzkum nicméně ukázal, že i dlouhodobě (déle než rok) nezaměstnaní si aktivně hledali práci a nepropadali lhostejnosti, ačkoli na druhou stranu postrádali širší sociální kontakty, jež bylo možné vysledovat u mnoha

zaměstnaných respondentů. Přestože tento výzkum nesledoval individuální motivaci samu o sobě bez ohledu na širší sociální procesy, jež vytvářejí okolnosti umožňující vznik nových pracovních míst (Crompton, 2008), svým rozsahem byl omezen na oblast postrádající výraznější národnostní menšinu, a jeho závěry tudíž nelze dost dobře zobecnit i pro zbytek Velké Británie.

Také Duncan Gallie je toho názoru, že představa typické kultury nejnížší sociální třídy je v zásadě nepodložená. Ve své analýze dat získaných Iniciativou za sociální změnu a ekonomický život (1994) dokonce tvrdí, že mezi dělníky a dlouhodobě nezaměstnanými je jen pramalý rozdíl, co se politických postojů či profesní dráhy týče. Gallie například zjistil, že dlouhodobě nezaměstnaní přikládali konceptu práce větší váhu než osoby aktivně zapojené do pracovního procesu.

Nejnižší sociální třída, EU a migrace obyvatelstva

Ve Spojených státech se diskuse o třídě chudoby odehrává především na etnické rovině. Tento vývoj začíná poslední dobou kopírovat i Evropa; prohlubující se hospodářský rozkol a sociální vyloučení, jež byly dosud typické hlavně pro Ameriku, se již projevují i ve Velké Británii a dalších západoevropských zemích. Třída chudoby je úzce svázána s rasovou, národnostní a přistěhovaleckou problematikou. Ve velkoměstech typu Londýna, Manchesteru, Rotterdamu, Frankfurtu, Paříže či Neapole existují čtvrti, které se vyznačují intenzivní ekonomickou deprivací. Hamburk je sice podle výše průměrného příjmu nejbohatším evropským městem a také městem oplývajícím nejvyšším počtem milionářů z celého Německa, ale zároveň disponuje i nejvyšším podílem nezaměstnaných a osob pobírajících státní podporu, jenž se drží 40 % nad celostátním průměrem.

Většinu chudých a nezaměstnaných obyvatel západoevropských zemí tvoří rodilí státní příslušníci, nicméně v chátrajících městských obvodech a čtvrtích jsou doslova lapeni i mnozí chudí přistěhovanci první a druhé generace. Neustále se přitom rozrůs-

Globální společnost 11.1

Vzniká v Německu „muslimská třída chudoby“?

„Berlínský integrační plán budí nevoli“

Před berlínským dějištěm integračního summitu svolaného německou kancléřkou Angelou Merkel proběhla protestní demonstrace za účasti představitelů početné turecké menšiny.

Čtveřice tureckých uskupení zdůvodnila svůj bojkot schůzky tím, že nový imigrační zákon podle nich jedná s tureckými přistěhovalci a dalšími imigranty jako s „občany druhé kategorie“. Fórum si přitom kladlo za cíl prozkoumat možnosti zlepšení vztahů mezi jednotlivými národnostmi, a to včetně výuky němčiny v mateřských školách.

V Německu žije kolem 15 milionů osob pocházejících z přistěhovaleckého prostředí. Existenční poměry 3,2 milionu německých muslimů, z nichž většina je tureckého původu, budí podle berlínské zpravodajky BBC Tristany Moore vážné obavy, přičemž hrozí, že snížená možnost pracovního uplatnění spolu s jazykovou bariérou povede ke vzniku zahořklé muslimské třídy chudoby. Z vyjádření Tristany Moore také vyplynulo, že německým ministrům již notný čas dělají starosti ghetta vznikající v německých velkoměstech.

Nová pravidla

Německá kancléřka pozvala na konferenci i zástupce muslimské obce a dalších přistěhovaleckých skupin. Některé vrstvy turecké komunity se však dožadují toho, aby vláda změnila kontroverzní imigrační zákon, který stanovuje, že přistěhovalci si smějí do Německa přivést životního partnera či partnerku, jen pokud prokážou, že dotyčná osoba ovládá alespoň základy němčiny a je schopná si na sebe vydělat.

Nová pravidla se ovšem nevztahují na osoby s německým občanstvím, jejichž partneři či partnerky jsou cizího původu.

Vláda rezolutně odmítla možnost jakýchkoli dodatečných úprav nového zákona, který již schválily obě komory německého parlamentu. Turecko-německé skupiny bojkotující výše řečené setkání proto pohrozily, že celou záležitost předloží ústavnímu soudu.

Zdroj: zpravodajství BBC z 12. července 2007, bbc.co.uk/news

tají například početné komunity německých Turků, francouzských Alžírčanů či italských Albánců. Emigranti toužící po vyšší životní úrovni jsou často odkázáni na příležitostné výdělky skýtající nízký plat a mizivé vyhlídky na kariérní postup (viz například oddíl „Globální společnost 11.1“). Noví přistěhovalci také obvykle posílají část výdělku příbuzným do své rodné vlasti, a v důsledku toho leckdy žijí na samé hranici chudoby.

Pokud se rodinní příslušníci pokusí připojit k emigrantům ilegálně, aby byla rodina opět spolu, hrozí jim mimořádně vysoké riziko sociálního vyloučení a marginalizace. Úředně neuznaní emigranti, kteří nemají nárok na podporu v nezaměstnanosti, nejsou bez státní pomoci schopni dosáhnout ani minimální životní úrovně. Takoví jedinci se pak

ocitají v krajně svízelném postavení a strádají ve velmi neutěšených poměrech a v případě akutní krize či nehody se nemají na koho obrátit o pomoc.

MYSLEME KRITICKY

Jaké následky by pro Evropskou unii mohl mít vznik třídy chudoby tvořené velkým počtem přistěhovalců ze zahraničí? Jaké jsou hlavní rozdíly mezi koncepty „underclass“ a „sociálního vyloučení“ (viz kapitolu 12)?

Který z těchto konceptů lépe popisuje situaci nejchudších vrstev společnosti?

Zhodnocení

Jak se tedy máme vyznat v tak rozdílných náhledech na nejnižší sociální třídu? Přináší vůbec sociologický výzkum nějaké důkazy podporující myšlenku existence samostatné třídy sociálně znevýhodněných osob, jež sdílí obdobné životní příležitosti?

Koncept třídy chudoby vznikl na půdě Spojených států a zde také dosud dává největší smysl. V USA jsou rozdíly mezi nejbohatšími a nejchudšími vrstvami obyvatelstva markantnější než v západní Evropě. Zejména v případech souběhu ekonomické a sociální deprivace s rasovými rozdíly dochází k tomu, že konkrétní vrstvy sociálně znevýhodněných obyvatel jsou doslova odříznuté od většiny společnosti. Přestože koncept třídy chudoby může v takových případech mít svůj význam, v evropských státech je už jeho uplatnění podstatně spornější. V Evropě totiž nejsou vrstvy obyvatel, kteří znatelně strádají, separovány od zbytku společnosti do takové míry jako třeba v USA.

I v USA nicméně nedávné studie ukázaly, že ačkoli chudí obyvatelé velkoměst tvoří trvalou vrstvu společnosti, hovořit o „zbídačelé a izolované třídě chudoby“ je poněkud přehnané. Z nedávného výzkumu zaměstnanců prodejen rychlého občerstvení a bezdomoveckých pouličních prodejců dokonce vyplývá, že propast mezi velkoměstskou chudinou a zbytkem společnosti možná není tak hluboká, jak se badatelé zkoumající koncept „underclass“ domnívají (Duneier, 1999; Newman, 2000).

Třída a životní styl

Při analýze třídní příslušnosti se sociologové tradičně spoléhali na konvenční indikátory, jako jsou například tržní pozice, vztah k výrobním prostředkům či povolání. Někteří mladší autoři však podotýkají, že třídní příslušnost jednotlivce nelze stanovovat jen – a dokonce ani především – ve vztahu k jeho ekonomickému postavení a pracovnímu uplatnění, ale také s ohledem na kulturní faktory typu životního stylu či spotřebních preferencí. Podle tohoto přístupu je současná doba

érou, v níž spotřební „symboly“ a ukazatele hrají v každodenním životě stále významnější roli. Osobní identita je dnes strukturovaná spíš podle zvoleného životního stylu – tedy jak se oblékáme, jak se stravujeme, jakou péči věnujeme svému tělu a jakým způsobem trávíme volný čas – než podle tradičních třídních indikátorů, například povolání.

Ke stoupencům názoru, že preferovaný životní styl je jedním z klíčových třídních indikátorů, patřil i francouzský sociolog Pierre Bourdieu (1930–2002). *Ekonomický kapitál* – ve smyslu hmotných statků, jako jsou například nemovitý majetek, finanční rezervy či příjem – v jeho pojetí má samozřejmě svou důležitost, ale představuje jen jeden aspekt sociální třídy. Bourdieuův koncept třídy je totiž velmi široký (viz Crompton, 1993). Jeho pojetí rozeznává čtyři formy „kapitálu“ určujícího třídní příslušnost, přičemž ekonomický kapitál je pouze jednou z nich; těmi ostatními jsou kulturní, sociální a symbolický kapitál (Bourdieu, 1986).

Nad Bourdieuvým teoretickým schématem se zamýšlíme v kapitole 19 „Vzdělání“.

Bourdieu tvrdí, že jednotlivce od sebe čím dál tím větší měrou odlišují nikoli ekonomické faktory, ale faktory spjaté s *kulturním kapitálem*, kam patří vzdělání, umělecké vyžití, spotřeba a rekreační aktivity. S hromaděním kulturního kapitálu pomáhají lidem stále početnější „obchodníci s potřebami“, kteří nabízejí zboží a služby – a to symbolické i skutečné – určené ke spotřebě v rámci kapitalistického systému. Kulturní preference a celkový ráz životního stylu příslušníků neustále expandující zákaznické obce ovlivňují reklamní i marketingoví specialisté, módní návrháři, stylisté, bytoví návrháři, cvičitelé z fitcenter, terapeuti, weboví designéři a mnozí další.

V Bourdieuově analýze hraje důležitou roli také *sociální kapitál* neboli síť přátel a kontaktů, jimiž daná osoba disponuje. Bourdieu definuje sociální kapitál jakožto zdroje, k nimž jednotlivci či skupiny získá-

vají přístup „prostřednictvím trvalé sítě více či méně institucionalizovaných vztahů vzájemné známosti a uznání“ (1992). Koncept sociálního kapitálu se stal důležitým nástrojem soudobé sociologie a Bourdieuův rozbor představuje zásadní krok v dnešní záplavě prací věnovaných tomuto tématu, ačkoli jde jen o jeden z aspektů Bourdieuova širšího teoretického schématu.

Posledním důležitým indikátorem sociální třídy je podle Bourdieu *symbolický kapitál* – který zahrnuje i dobré jméno jednotlivce. Myšlenka symbolického kapitálu je v lecčem podobná konceptu sociálního statusu.

Jednotlivé typy kapitálu jsou podle Bourdieu navzájem provázány a člověku může vlastnictví jednoho typu do jisté míry pomoci i při hromadění ostatních typů. Podnikatel vydělávající hodně peněz (ekonomický kapitál) například nemusí mít nutně vytržený umělecký vkus, ale může svým dětem zaplatit studium na soukromých školách, kde se jim v tomto ohledu dostane náležitěho vzdělání (a získají tak kulturní kapitál). Díky svým financím také může navázat kontakty s dalšími významnými podnikateli a jeho děti s dětmi z jiných bohatých rodin. Osoba disponující širokým okruhem dobře situovaných přátel (sociální kapitál) se může rychleji dočkat povýšení na pracovišti a s tím spojeného nárůstu ekonomického i symbolického kapitálu.

Bourdieuův názor, že třídní rozdíly souvisí s rozdíly v životním stylu a spotřebních preferencích, podpořily i další výzkumy. Savage s kolegy (1992) například ve své práci o středostavovských skupinách rozeznává tři sektory s odlišnými kulturními preferencemi a „aktivy“. Odborníci pracující ve službách veřejnosti, kteří disponují vysokým kulturním kapitálem a nízkým ekonomickým kapitálem, vedou nejčastěji zdravý, aktivní životní styl zahrnující pravidelné cvičení, nízkou spotřebu alkoholu a hojnou účast na kulturním i společenském dění. Pro manažery a úředníky jsou naopak typické „nezřetelné“ spotřební preference, jež obnášejí průměrnou či nízkou frekvenci fyzické čin-

nosti, malou účast na kulturním dění a preferování tradičních stylů interiérové výzdoby i módy. Třetí skupinou jsou v tomto rozdělení „postmodernisté“, jejichž životní styl postrádá sjednocující myšlenku a může v sobě zahrnovat prvky, které se v tradičním chápání zpravidla nevyskytují současně. Jezdectví a záliba v klasické literatuře tak může jít ruku v ruce s vášní pro extrémní sporty, jako je například horolezectví, a oblibou tanečních klubů spojených s konzumací rekreačních drog.

Tým Brigitte LeRoux (2007) pak poměrně nedávno přišel s myšlenkou, že ačkoli nelze koncept sociálního vyloučení uplatnit při objasňování kulturních rozdílů – jelikož vychází z poměrně hrubého rozdělení na většinovou populaci a zbytek tvořený marginalizovanými menšinami –, zůstává sociální třída jako taková nadále klíčovým faktorem utvářejícím naše kulturní preference a praktiky. Je to však právě koncept třídy, na němž naše snaha o pochopení kulturních praktik coby sil utvářejících společnost závisí nejvíce. LeRoux s dalšími k tomu v souvislosti se situací ve Velké Británii dodává:

Ze zjištěných poznatků vyplývá, že hranice mezi sociálními třídami se nyní začínají posouvat v důsledku vzájemné interakce ekonomického a kulturního kapitálu. Ti z příslušníků „servisní třídy“, kteří obvykle postrádají vysokoškolské vzdělání – zejména pak ti, kdo zastávají nižší řídicí funkce –, toho již mají více společného s přechodnými třídami než s ostatními středostavovskými specialisty. K překreslování hranic dochází také v rámci dělnické třídy, kde nižší řídicí a techničtí pracovníci klesli skoro až na úroveň osob vykonávajících polorutinní a rutinní práce. (2007, s. 22)

Obecně by se jen těžko dala vyvrátit teze, že stratifikace v rámci jednotlivých tříd – i mezi nimi – už nezávisí jen na rozdílech mezi jednotlivými povoláními, ale také na odlišné podobě příslušných spotřebních preferencí a životních stylů. Stačí se zaměřit na širší společenské trendy. Rychlá expanze servisní ekonomiky a zábavně-rekreačního

průmyslu například odráží stále intenzivnější důraz na spotřebu, který se projevuje v industrializovaných zemích. Moderní společnost se stala společností konzumní a uzpůsobenou v první řadě k hromadění hmotných statků. Konzumní společnost je v jistém smyslu „masovou společností“, v níž se třídní rozdíly do určité míry stírají; osoby s rozdílnou třídní příslušností tak mohou kupříkladu pravidelně sledovat podobné televizní pořady nebo nakupovat oblečení ve stejných značkových obchodech. Prostřednictvím různých variací životních stylů a „vkusu“ se však třídní rozdíly mohou zároveň i stupňovat (Bourdieu, 1986).

I s přihlédnutím k těmto změnám však nelze opominout kritickou roli, již v reprodukci sociálních nerovností hrají ekonomické faktory. Osoby, jejichž život se odehrává v podmínkách krajní sociální a hmotné nouze, tak ve většině případů nečiní proto, že by jim tento životní styl připadal žádoucí, ale proto, že jejich životní poměry jsou omezeny faktory souvisejícími se strukturou ekonomiky a povolání (Crompton, 2008).

Gender a stratifikace

Výzkum stratifikace byl po mnoho let „genderově slepý“ v tom smyslu, že se choval, jako by ženy vůbec neexistovaly nebo jako by z hlediska analýzy rozdílů v moci, bohatství a prestiži představovaly nedůležitou a nezajímavou skupinu. Samotný gender je přitom jedním z nejvýmluvnějších příkladů společenské stratifikace. Neexistuje žádná společnost, v níž by muži ve vybraných rovinách sociálního života neoplývali větším bohatstvím, vlivem a statusem než ženy.

Jeden z hlavních problémů, s nimiž se potýká studium genderu a stratifikace v novověké společnosti, zní sice úplně jednoduše, ale najít pro něj účinné řešení není nic lehkého. Jde o otázku, do jaké míry můžeme genderové nerovnosti v moderní společnosti chápat převážně ve smyslu třídních rozdílů. Genderové nerovnosti jsou z historického hlediska zakořeněny mnohem hlouběji než třídní systémy – muži se těšili nadřazenému

postavení už v lovecko-sběračských společnostech, v nichž žádné třídy ještě neexistovaly. Třídní rozdíly jsou však v moderních společnostech tak výrazné, že nelze pochybovat o tom, že se do značné míry „překrývají“ s genderovými nerovnostmi. Majetkové poměry většiny žen jsou předurčeny postavením jejich otců či manželů, a proto lze také namítnout, že genderové nerovnosti je naopak nutné vysvětlovat především v kontextu třídních rozdílů.

MYSLEME KRITICKY

Studie popsaná v rubrice „Použijeme sociologickou imaginaci 11.2“ dochází k závěru, že ačkoli zkoumané ženy považovaly třídní příslušnost za naprosto nedůležitou, ve skutečnosti šlo o něco, co zásadním způsobem ovlivňovalo jejich život. Zaměříme-li se na evidentní rozkol mezi jejich vlastním a badatelčiným chápáním třídy, můžeme daný případ označit za ukázkou toho, jak se v sociologii nakládá s „obyčejnými lidmi“ jakožto s „kulturními nekňuby“ (Garfinkel, 1963)? Jakým způsobem mohla zmíněná socioložka potvrdit platnost svých zjištění?

Stanovování třídní příslušnosti u žen

Až donedávna byl mezi nevyslovenými předpoklady sociologického výzkumu i názor, že genderová stratifikace je z větší části předurčena třídními nerovnostmi. Feministická kritika spolu s nepopíratelnými změnami, jichž doznala ekonomická role žen v mnoha západních společnostech, však tento přístup učinila předmětem diskuse.

„Konvenční východisko“ třídní analýzy znělo, že placená ženská práce je ve srovnání s placenou mužskou prací takřka zanedbatelná, a že tudíž lze ženy bez problémů zahrnout do stejné třídy jako jejich mužské protějšky (Goldthorpe, 1983). Podle Gold-

11.2 „Neztotožňování“ se s dělnickou třídou?

Bourdieuův výzkum třídních a statusových rozdílů patří k těm nejvlivnějším a pro mnoho sociologů a socioložek se stal i základním východiskem jejich vlastních třídně orientovaných studií. Mezi ty nejvýznačnější patří britská socioložka Beverley Skeggs, která s pomocí Bourdieuova pojetí třídy a kultury zkoumala utváření třídy a genderu u žen žijících v severozápadní Anglii (1997).

Beverley Skeggs v průběhu 12 let sledovala životy 83 žen z dělnického prostředí, které se přihlásily do pečovatelského kurzu pořádaného místní vyšší odbornou školou. Ve smyslu Bourdieuovy terminologie se ukázalo, že zkoumané ženy disponovaly nízkým ekonomickým, kulturním, sociálním i symbolickým kapitálem. Byly špatně placené, v oblasti formálního vzdělání nedosáhly výraznějších úspěchů a na vlivných místech měly jen pramálo známých, jejichž podpory by mohly využít; kromě toho měly nevalný status i v očích příslušníků vyšších sociálních tříd. Podle autorky výzkumu tento nedostatek všech forem kapitálu mezi zkoumanými ženami odráží i nedostatek pozitivních identit mezi Britkami z dělnického prostředí obecně. Pro muže z dělnických vrstev je však snazší dosáhnout pozitivní identity, a to podle Beverley Skeggs nejčastěji prostřednictvím aktivního zapojení v odborovém hnutí. Ženy proto nálepku „dělnic“ vnímají jako něco urážlivého, bezcenného a potenciálně nebezpečného.

Právě toto teoretické pozadí podle autorky vysvětluje, proč se zkoumané ženy tak zdráhavě stavěly ke svému

zařazení do dělnické třídy. Byly si totiž velmi dobře vědomy znevažujících posměšků, jež v daném kulturním kontextu spojovaly ženy z dělnického prostředí s botami na jehlových podpatcích, křiklavými umělými nehty a dalšími stereotypními manýrami. Badatelka proto v rozhovorech s těmito ženami zjistila, že vykazovaly tendenci „neztotožňovat se“ s nálepkou dělnic. Při hovoru o pohlavním životě u nich například byl patrný sklon bránit se za každou cenu nařčením z „vyzývavosti“, které by mohlo znehodnotit i to málo kapitálu, jímž disponovaly jako mladé ženy ve věku na vdávání. Významným prvkem jejich kolektivní identity bylo vědomí vlastní sexuální atraktivity a neochvějně přesvědčení, že by pro ně nebyl problém si v případě potřeby „někoho najít“. Sňatek a manželství pro ně totiž představovaly cestu k větší společenské vážnosti a zodpovědnosti. Stejněmu cíli bylo ostatně podřízeno i rozhodnutí absolvovat pečovatelský kurz, který ženám vstúpil základní rodičovské dovednosti a těm nezaměstnaným poskytl možnost najít si s novou kvalifikací i prestižnější placenou práci.

Přestože zkoumaná skupina žen se snažila aktivně vzdorovat svému zařazení do dělnické třídy a často vnímala třídní příslušnost jako něco, co v jejich životech hraje jen podružnou roli, Beverley Skeggs naopak tvrdila, že šlo o jeden z klíčových faktorů určujících ráz jejich životů a že jejich snaha distancovat se od dělnické identity jeho vliv jediné posílila. Její výzkum žen ze severozápadní Anglie každopádně ukázal, že třídní příslušnost je úzce provázána s dalšími formami identity – v tomto případě s genderem.

thorpea, který na této premise postavil i své třídní schéma, přitom nejde o náhled, jenž by byl v ideologickém smyslu sexistický, neboť naopak bere v potaz podřízené postavení většiny žen v zaměstnaneckém sektoru. Ženy

pracují na částečný úvazek častěji než muži a s placenou prací mívají ve srovnání s muži vesměs i sporadičtější zkušenosti, protože ji často na delší období přerušují kvůli porodu a následné výchově dětí.

O rozdílech v průběhu pracovní činnosti u žen a mužů pojednáváme podrobněji v kapitole 20 „Práce a ekonomický život“.

Ze zjištění, že naprostá většina žen byla tradičně po ekonomické stránce závislá na svých partnerech, lze pak vyvodit, že jejich třídní příslušnost se nejčastěji odvozovala od třídní příslušnosti manželovy.

Goldthorpeova argumentace byla kritizována hned z několika hledisek. Zaprvé lze namítnout, že v nemalém počtu domácností jsou příjmy žen nezbytné k udržení stávajícího ekonomického postavení rodiny i její životní úrovně. V takovém případě pak třídní postavení domácností zčásti určuje i placená práce žen. Zadruhé je to někdy právě manželčina profese, co rozhodující měrou určuje postavení celé rodiny. Dokonce i v domácnostech, kde žena vydělává méně než manžel, může být její pracovní zařazení tím „hlavním“ z faktorů ovlivňujících manželovu třídní příslušnost. Platí to třeba v případech, kdy muž vykonává nekvalifikovanou nebo částečně kvalifikovanou manuální práci a jeho manželka pracuje například jako vedoucí prodejny. Zatřetí je třeba brát ohled na „dvoutřídní“ domácnosti – tedy takové, v nichž manželovo pracovní zařazení spadá do jiné kategorie než manželčino –, kde je někdy nutné v zájmu dosažení realističtějších výsledků přiřazovat mužům a ženám i v rámci jedné a téže domácnosti rozdílná třídní postavení. Začtvrté se nyní neustále zvyšuje procentuální zastoupení domácností, v nichž vydělává pouze žena. Toto zjištění potvrzuje mimo jiné rostoucí počet osamělých matek a bezdětných pracujících žen. Tyto ženy mají už z definice rozhodující vliv na třídní postavení svých vlastních domácností s výjimkou případů, kdy příjem z alimentů staví ženu na stejnou ekonomickou úroveň jako jejího bývalého manžela (Stanworth, 1984; Walby, 1986).

Goldthorpe a ostatní se sice postavili na obranu konvenčního východiska, nicméně i Goldthorpeovo schéma prošlo v důsledku

této debaty několika zásadními změnami. Pro účely výzkumu se nyní každá domácnost klasifikuje podle toho z partnerů, který má vyšší třídní pozici, ať už jde o muže nebo ženu. Místo „živitele“ se určujícím klasifikačním faktorem stalo postavení „hlavního živitele nebo živitelky“. Třída III v Goldthorpeově schématu navíc byla rozdělena na dvě podkategorie, aby lépe odrážela vyšší početní zastoupení žen v nižších administrativních profesích (viz s. 410). Při výzkumu žen se proto místo třídy VII používá třída IIb (nemanuální profese v sektoru prodeje a služeb), aby se přesněji zohlednilo zastoupení nekvalifikovaných a částečně kvalifikovaných žen na pracovním trhu.

Za hranicemi domácnosti?

V průběhu debaty o přiřazování třídní příslušnosti přišli někteří autoři s návrhem, aby se třídní příslušnost jednotlivce stanovovala bez ohledu na postavení domácnosti. Sociální třída by se zkrátka měla vyhodnocovat čistě na základě povolání příslušné osoby, přičemž by se neměly brát v úvahu poměry panující v domácnosti, v níž tato osoba žije. Tento přístup zvolil například tým Gordona Marshalla při výzkumu třídního rozvrstvení Velké Británie (Marshall, 1988).

Ani tento náhled však není zcela bezproblémový. Na jedné straně zcela opomíjí osoby vykonávající neplacenou práci, mezi něž patří nejen ženy v domácnosti, ale i lidé v důchodu a nezaměstnaní. Poslední dvě skupiny lze samozřejmě zařadit podle poslední vykonávané profese, což ovšem u těch, kdo již dlouho nepracovali, může být problematické. Ignorovat domácí poměry zcela může být navíc dost zavádějící. Škálu životních příležitostí jednotlivce totiž může zásadním způsobem ovlivňovat právě to, zda žije v jednočlenné, nebo společné domácnosti.

Dopad ženské zaměstnanosti na třídní rozdíly

Vstup žen do placených zaměstnání jednou provždy změnil ráz příjmů domácností. Jeho dopad se však neprojevil rovnoměrně a ve

svém důsledku může naopak zdůraznit třídní rozdíly mezi domácnostmi. Nárůst počtu žen v dobře placených odborných a řídicích profesích například přispívá k polarizaci mezi „dvouživitelskými domácnostmi“ s vysokými příjmy na straně jedné a „jednoživitelskými“ či „bezzivitelskými“ domácnostmi na straně druhé.

Výzkum prokázal, že ženy s vysokým platem mívají zpravidla dobře placené partnery a že manželky mužů vykonávajících odborné či řídicí profese mívají vyšší platy než ostatní zaměstnané manželky a partnerky. Sňatek zkrátka obvykle uzavírají páry, v nichž oba partneři požívají ve smyslu profesních výsad srovnatelné výhody, či naopak nevýhody (Bonney, 1992).

Dopad těchto dvouživitelských partnerství dále zesiluje skutečnost, že se zvyšuje průměrný plodný věk, a to zejména u žen v odborných profesích. Také rostoucí počet bezdětných dvouživitelských párů ve svém důsledku prohlubuje propast mezi domácnostmi s nejvyššími a nejnižšími příjmy.

Sociální mobilita

Při studiu stratifikace musíme brát v úvahu nejen rozdíly mezi různými ekonomickými postaveními či povoláními, ale také osobní vývoj jednotlivců, kteří je zastávají či vykonávají. Pohyb jednotlivců a skupin z jedné sociálně-ekonomické pozice do druhé označujeme termínem **sociální mobilita**. Posun nahoru či dolů po sociálně-ekonomické škále popisuje **vertikální mobilita**. *Vzestupnou mobilitu* vykazují osoby, u nichž lze vysledovat nárůst majetku, příjmu či statusu – například sir Gulam Noon, jehož kariéru jsme si v kostce shrnuli na začátku této kapitoly –, zatímco u osob vykazujících opačný posun hovoříme o *sestupné mobilitě*. Pro moderní společnost je rovněž typická vysoká míra laterální mobility, která odráží geografické přesuny mezi jednotlivými čtvrtěmi, městy či regiony. Vertikální a **laterální mobilita** jdou často ruku v ruce. S povýšením v zaměstnání se například může pojit přeložení zaměstnan-

ce do jiné firemní pobočky v jiném městě, či dokonce v jiném státě.

Sociální mobilitu lze zkoumat dvěma způsoby. Můžeme ji studovat ve vztahu k profesní kariéře konkrétních jednotlivců – jak výrazný posun jedním či druhým směrem zaznamenali v průběhu své pracovní dráhy –, čemuž se obvykle říká **intragenerační mobilita**, nebo se můžeme zaměřit na to, do jaké míry děti volí stejný typ zaměstnání jako jejich rodiče a prarodiče, což nazýváme **mezigenerační mobilitou**.

MYSLEME KRITICKY

Mnozí lidé mají průmyslovou společnost 19. století spojenou s představou znečištěného prostředí, špinavých továren, otřesných pracovních podmínek a masové chudoby. V postindustriální společnosti naopak převládá práce kancelářského typu, středostavovské profese a informační technologie.

Vysvětlete, jak je možné, že nerovnosti *se prohlubují* i v postindustriálních společnostech, jež na první pohled skýtají většině populace mnohem lepší pracovní podmínky.

Komparativní studie mobility

Míra vertikální mobility je jedním z hlavních ukazatelů „otevřenosti“ dané společnosti, jelikož popisuje, jak daleko mohou po socioekonomickém žebříčku vystoupat talentovaní jedinci z nižších vrstev. V tomto ohledu je sociální mobilita také důležitou politickou otázkou zejména ve státech usilujících o uskutečnění liberální vize rovných příležitostí pro všechny občany. Jak „otevřené“ jsou industrializované státy ve smyslu sociální mobility?

Výzkum sociální mobility probíhá už déle než 50 let a často zahrnuje srovnání v mezinárodním měřítku. Jednu z klíčových raných